

BALOG ALEXANDRA

IDENTITÁSOK ÉS FOGADTATÁSOK:
LUX TERKA, ERDŐS RENÉE ÉS TÖRÖK SOPHIE ESETE**Kulcsszók:** Lux Terka, Erdős Renée, Török Sophie, nőírás, recepció.

A 19–20. század fordulóján divatossá vált irányzatok és eszmék megosztották a magyar társadalmat, melynek irodalomtörténeti következményei leghangsúlyosabban a kisebbségi írőcsoportokon keresztül figyelhetők meg. Az utóbbi évtizedekben számos kutatás (Borgos 2007) tematizálja a nőírók mint kisebbségi csoport alakulásának, valamint a kánonból való kiszorulásának problematikáját és ennek a folyamatnak a szövegekre való visszahatását is. Míg az író(nő)k többsége elhatárolódik az intézményes vagy az adott időszak fősodorbéli irányzataitól, műveikben mégis felfedezhetők azok lenyomatai, gyakran karaktereik identitásába bújtatva. Bár számos nőíró alkotásából a feminizmus iránti szkepticizmus olvasható ki, és gyakran kitűnik az irányzattól való eltávolodásuk is, mégis hangsúlyos a nők jellembeli változásába, az egyénben végbemenő folyamatokba és az azok társadalomra tett hatásába vetett hit.

Hasonló eljárásokat alkalmaznak Lux Terka *Leányok*, Erdős Renée *A nagy sikoly* és Török Sophie *Nem vagy igazi!* műveikben: a szereplői identitások alakulása leképezi a 20. század eleji nemi szerepekhez társított elvárásokat, viszont azok a kor szellemére adott reakciókként is olvashatók, mivel a normarendszerhez való alkalmazkodásnak és a saját vágyaik megélésének olykor ellentétes iránya a személyiségükben érzékelhető szakadásokat láttatják. A korabeli kritikai viszonyulásokban jellemzően az erkölcsi megítélés, a morális üzenet elbírálása képezte az első számú szempontot, amely a századelő értékrendjét tükrözi, viszont azok közös olvasata a regényekről alkotott véleményeket árnyalhatja a társadalmi megítélések szempontjából. A három regény a női emancipáción (munkavállaláson, tanulmányok elvégzésén, férjezésen, háztartásvezetésen) túl, a gyermekvállalás és az abortusz kérdését is felveti, így azok recepciótörténetének ismerete az irodalmi diskurzuson keresztül társadalomtörténeti vonatkozásban is alakítja a kontextust, valamint reflektálttá is teszi a fogadtatásuk körülményeit.

A három szöveg a nőemancipációhoz való viszonyában különböző álláspontokat képvisel: Erdős a patriarchátus felé közelít, Török engedékenyebben mozog a korabeli társadalmi normák világában, míg Lux Terka a kettő között ingadozva kísérletezik három élettörténettel. Bár Lux szövegének konklúziója is a konzer-

vativizmushoz közelít, mégis sokkal erőteljesebb az abból való kilépési próbálkozás, mint Erdős életművében, így ezeken keresztül lehetőség adódik a hasonló sémák szerint végbement kritikai viszonyulás gesztusainak kiemelésére a szövegbeli eltérések, olykor ellentmondások által. A reprodukció problematizálásán túl a közegek megítélésének konstrukcióját, annak felépítését is taglalják: hogyan, milyen formában nyilvánulnak meg a családi, vallási, nemi, szexuális és társadalmi szempontból irányított normarendszerek, továbbá az, hogy hogyan alakulnak a kulturális konstrukciók egy-egy műben, sőt, hogy azok milyen tapasztalatok, traumatikus élmények manifesztációjaként olvashatók.

Az alapkérdések mentén – és azok fogadtatásának szempontjából – lehetőségünk adódik kapcsolati háló feltérképezésére is a korabeli magyar irodalmi és társadalmi közegben egyaránt, valamint azonosítani a három író közeletet érintő szerepvállalásait, mivel Lux Terka és Török Sophie szépirodalmi írásain kívül számos témában értekeznek, akár sajtóbeli vitákban is részt vesz. A három szöveg recepciótörténeti rekonstrukcióját kézenfekvő megoldásnak találok a viszonyok felvázolására, ehhez eszközként szolgálnak – a korabeli kritikák szembeállításán túl – a 20. századi nőírók munkáinak vonatkozásában felmerülő egyezések, az irodalmi életben elfoglalt szerepeiknek feltárása, melyeknek olykor elengedhetetlen elemük a nők férjei és azok viszonylatában változó státuszuk. A kapcsolathálón túl gyakran az identitások egy-egy eleme képezi az akadályozó tényezőket, melyek nem csupán publikációs lehetőségeik, de műveik értelmezésének kapcsán is előtérbe kerülnek, olykor teljesen eltörlik a szövegek irodalmi olvasatának lehetőségét. A jelen munkában tárgyalt írók összefüggésében Lux Terka mentesül leginkább a személyét érintő negatívumoktól, bár ez valószínűleg a magánélete tudatos alakításának köszönhető; próbálkozásainak dacára neve olykor az értekezéseiben általa közvetlenül ki nem fejezett (például antiszemita) megnyilatkozások érveléseként szerepelt. Erdős Renée és Török Sophie műveinek fogadtatását, többek szerint publikációs lehetőségeiket – az írói álnevek ellenére is – főként polgári tulajdonságaik befolyásolták: vallásuk, nemzetiségük, nemi szerepeikhez való viszonyuk, szerelmi és baráti köteleik. Erdős esetében a publikációs lehetőségek váltakozása látványosabb, az általa lejegyzett eladási számok is segítségünkre lehetnek.

A három szerző közös értelmezését épp az irodalmi élethez való eltérő viszonyuk indokolja: Lux Terka a mai olvasók számára szinte teljesen idegen, saját korában sem vált a köztudat részévé,¹ viszont szövegeinek több kiadása is elkészült, számos lap tudósított publikációiról, melyek a későbbiekben fontos szerepet töltenek be pályáján. Lux Terkától eltérően, Erdős Renée és Török Sophie a maga módján hangsúlyosabb helyet kapott a budapesti íróközösségben, és a sors, pontosabban a kánon is ehhez mérten bánt velük mostohául. Erdős Renée Bródy Sándorral való viszonyának tragikus lezárulása után a teljes irodalmi közösség elidegenedését és irányában megnyilatkozó ellenszenvét élte meg. Ebből az elfordulásból valamennyire

---

¹ Egyes lapok, melyek tudósítanak, vagy rövid kritikát/véleményt közölnek a műveiről, népszerű íróknak nevezik, viszont ezek száma kevés.

következtethető a kánonból és köztudatból való szinte teljes kimaradása, viszont más nőírók kánonból való kiszorulásának fényében ezt nem tekinthetjük az egyetlen oknak: korabeli kritikák alapján ehhez szorosan kapcsolódik a későbbi prózájának visszatérő erotikus volta, mely tematikailag a kritikák számát is befolyásolta. Nem mellékes, hogy Erdős a szakítás és Bródy öngyilkossági kísérlete után, kis szünettel, de évtizedeken keresztül termékeny prózaíró maradt. Vele szemben Török Sophie Babits Mihály feleségeként, a nagy költő haláláig élvezhette az irodalmi élethez és különösképpen a *Nyugat* köréhez való tartozást, viszont épp a feleségszerep miatt kérdőjeleződött meg alkotói munkája, amely, Erdőséhez hasonlóan, az életében megélt hírnevének és viszonylagos elfogadottságának ellenére az irodalmi kánon peremére vagy azon kívülre került. Látszik tehát, hogy mindhárom nőíró sajátos élettörténettel rendelkezik, de az irodalomtörténeten, közoktatáson, valamint a közbeszéden is teljesen kívül rekedtek. A három (élet)mű értelmezése napjainkban is aktuális kérdésekre ad választ, hisz a 21. században az alkotói pálya és a nemiség perspektívájából kijelölt szereplehetőségek a 20. századi minták örökségei, csupán a társadalmi megítélés vált néhány szempontból elfogadóbbá. A kutatás jelenidejűségét és irodalomtörténeti jelentőségét igazolja a magyarországi, valamint erdélyi nőirodalmat vizsgáló munkák növekvő száma is. Nem mellékesen, a számos tanulmány és elméleti munka mellett egyéb törekvések által is kísérletet tesznek a nőírók csoportjának népszerűsítésére, melyek közül egy kezdeményezést említek csupán. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete *Írónők a hálón* névvel hozott létre egy weboldalt, melynek célja a következő 12 életmű bemutatása a 19–20. század fordulójára körül alkotó írónők közül: Czóbel Minka, Erdős Renée, Gulácsy Irén, Lesznai Anna, Lux Terka, Ritoók Emma, Szalay Fruzina, Szikra (Teleki Sándorné), Tormay Cecile, Tutsek Anna, Wohl Janka, Wohl Stefánia. 2025 februárjáig csupán Czóbel Minka, Erdős Renée és Gulácsy Irén adatai kerültek feltöltésre.

Élettörténeti vázlatok

Lux Terka, Erdős Renée és Török Sophie élettörténetében feltűnnek – a műveikben is felfedezhető és a korábbiakban már érintőlegesen említett – eltérések, melyek a választott témáikat és az azokhoz való viszonyulásukat is nagyban befolyásolták.

A művésznévén ismert Lux Terka 1873-ban, Szilágysomlyón született Dancsházi Oláh Ida néven, és valószínűleg szegényes anyagi körülményeinek következtében kötött házasságot Szőlőssy György ékszerésszel 1889-ben, alig 16 évesen. Születési évét illetően több lehetőség is felmerül, viszont az egyéb évszámok az életrajzi adatok alapján nem lennének összeegyeztethetők, így legfőbb bizonyíték erre az adatra a házasságának éve és kora lehet csupán (Kádár 2014: 42). Polgári nevével kapcsolatban hasonló eltérésekbe ütközünk: Földvári József a *Tolnai Nagylexikonra* hivatkozva Dancsházi Oláh Terka néven születettnek és kezdetben Oláh Ida álnéven

írónak tartja (Földvári 2009: 82–88). Lux esketési jegyzőkönyve, gyermekeiknek keresztelési kivonatai és a haláláról való tudósítások azonban cáfolják ezt. Az életéről és haláláról beszámoló lapok majdnem mindegyike kiemeli apját, aki Bem seregében szolgált, majd nehéz anyagi helyzetben nevelte gyermekeit, mely környezetből Ida korai házassága révén szabadulhatott. Ida, vagyis Lux Terka, a sikertelen frigy felbomlása után, 1893-ban kezdett írni: ekkor még valóban Oláh Ida néven publikálta tárcáit. 1900-tól főként a *Pesti Hírlapban*² jelentek meg szövegei. Rövid ideig a *Színház* című folyóirat³ főszerkesztője volt. Életművének ismertebb szövegei a *Marcsa gondolatai*, *Meseország*, *Amire születniünk*. Számos tárcát is közölt, de ezek közül egyikkel sem találkozunk a korabeli műveket tárgyaló írásokban. *Leányok* című szövege 1906-ban jelent meg, és a korabeli recepció többségében csupán érintőlegesen tárgyalja, későbbi műveit gyakrabban értelmezik. Magánéletéről, feltehetőleg tudatos döntés miatt, az utókor nem rendelkezik információkkal: élete büszkeségének nevezte, hogy ezt el tudta rejteni a nyilvánosság elől, így szakmai sikereit teljes mértékben tehetségének köszönheti. (Kádár 2014: 42)

Erdős Renée szintén a század végén, Pestre költözését követően, 20 éves korában kezdett (főként erotikus verseket) publikálni (Bánhegyi 1939: 92), általuk hamar bekerült az irodalmi életbe és köztudatba. 1878-ban született, Ehrental Regina néven, vidéki ortodox zsidó család legkisebbik lányaként. Győrben nevelkedett és egy bencés szerzetes tanította, aki nagy hatást gyakorolt rá: így verseiben az erotika és a nagyfokú vallásosság keveredésével találkozunk. Menyhért Anna, *Egy szabad nő* című életrajzi regényében részletesen beszámol a Bródy Sándorral való, 1905-ben tragikusan lezárult viszonyról és Erdős ezt követő éveiről, hangsúlyozva Bródy öngyilkossági kísérletének az író nő pályájára tett hatását. A kapcsolat megszakadásának következtében az irodalmi élet nagy része elhatárolódik Erdőstől (Menyhért 2016: 39), az író öngyilkossági kísérlete után pedig teljesen ellene fordultak a folyóiratok és a kiadók, megtagadták tőle a publikációs lehetőségeket. Ennek következtében Erdős sok időt töltött külföldön, mentális állapota sem tette lehetővé a publikálást (Bánhegyi 1939: 93). Bevonult egy olaszországi zárdába és katolizált, majd 1913-ban visszatért Magyarországra és férjhez ment Fülep Lajos református lelkészhez, akivel 1918-ban, második gyermekük születése előtt elváltak. 1926-ban, Rómában újraházasodott Löfler Artúr gyógyszerésszel.⁴ Az 1920-as évektől írta prózai szövegeit, mely foglalatosság kihagyásokkal, de egész 1956-ban bekövetkezett haláláig tartott.

² A *Pesti Hírlap* 1878 és 1944 között heti kétszer jelent meg, vezércikke szerint „egy jól és fürgén szerkesztett, minden hírt gyorsan közlő” napilapot szeretne nyújtani a magyar közönségnek. A lap tulajdonosa a Légrády Testvérek kiadóvállalat, ahol Lux Terka legtöbb szövege napvilágot látott. A napilap a pártpolitikától távolmaradva törekedett az olvasók megszólítására: a liberális polgárságot sikerült bevonozania. Lux Terka publikációinak idején, a 20. század első évtizedében meghaladja a hatvanezres példányszámot is.

³ A *Színház* folyóiratot nem sikerült beazonosítani, életművében a *Pesti Hírlapban* való publikációinak száma a hangsúlyos.

⁴ A források Erdős Artúr Pál néven hivatkoznak rá.

Számos regényéből kiérezhető a katolicizmus hatása, önéletrajzi regény-sorozatban dolgozta fel gyermekkorát, de életművében találkozunk a Bródyval való viszonyát bemutató szöveggel is. Innen nézve, életrajza és írói pályája között viszonylag szoros kapcsolatot azonosíthatunk. Bár néhány kritikus elismeri önálló egyéniségét és formai eredetiségét, témaválasztásai és szövegeinek erotika általi túlfűtöttsége többük számára mégis problematikus.

Lux Terka és Erdős Renée már írnak, amikor 1895-ben megszületik Tanner Ilona Irén Lujza Kamilla, aki később Babits Mihály feleségeként Török Sophie néven vált ismertté. Török egy budapesti, szerény anyagi körülmények közt élő család lánya volt, aki impulzív egyéniségével tört ki az otthoni közegből. Ahogy Erdős is színésznői pályáról álmódott, Török is kipróbálta a színészmesterséget és a balettet. Anyja megözvegyülése után dolgozni kezdett, ugyanis a család eltartásának felelőssége rá hárult, viszont a többszörös munkahelyi zaklatások⁵ miatt felhagyott azzal, és újabb állásokat kényszerült keresni. Végül külügyminisztériumi főnökének rezignáltan adta meg magát munkahelyének megőrzése érdekében, így lett a sorozatos szexuális zaklatásokon túl nemi erőszak áldozata is. Ennek következményeként megfogant gyermeke életét törvénytelen módon vették el, mai szóhasználattal élve illegális abortuszt végeztek rajta, valószínűleg saját elhatározásból (lásd erről bővebben: Borgos 2007: 134). Babits Mihállyal való házassága alatt nem sikerült teherbe esnie: ennek a törekvésnek a részletes nyomai olvashatók a *Naptáraiban* (Papp 2012). Az 1938-ban megjelent *Nem vagy igazi!* című műve az anyaság kérdését dolgozza fel: Török és Babits örökbe fogadták szakácsnőjük és az író bátyjának törvénytelen gyermekét, Babits Ildikót, akivel a költő halála után Török kapcsolata megromlott, mivel Ildikó nem tudta feldolgozni, hogy imádott apjának nem vérszerinti lánya. Török irodalmi munkásságát átjárja Babits hatása, betegsége és halála után többségében az ő szövegeinek kötetbe rendezésével foglalkozott. Irodalmi szereplésének kezdete és férjével való megismerkedése ugyanarra az időszakra tehető, ezért is vált kérdésessé irodalmi alkotásainak megítélése: valóban jó író, vagy csak egy szerencsés írófeleség volt? 1946-ban Baumgarten-díjjal tüntetik ki, az ezt követő évben pedig Kóczián Katalinnal elkészítették a *Költőnők antológiáját* (Török–Kóczián 2003). Az irodalmi közegből kiszorulva hal meg 1955-ben.

A nőírók identitáskérdése: származás és felekezetiiség

A 20. századi identitáskérdést nagymértékben befolyásolta a származás, pontosabban annak felekezeti, etnikai és anyagi vonatkozása. Szécsi Noémi (2016) *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)* és az ezt követő, Géra Elenonórával közösen kidolgozott (2017) *A budapesti úrinő magánélete (1914–1939)* című munkákban

---

⁵ Különböző helyeken vállalt titkárnői, „irodasegédtisznői” feladatokat, viszont szinte mindenhol szembesült főnökei szexuális zaklatásával, a hatalomtól való függőséggel és az annak való kiszolgáltatottsággal.

részletesen beszámol a nők irányában támasztott társadalmi elvárásokról, normákról és az érvénybe lépő törvényekről. Például az 1895-ben kötelezővé tett polgári házasságról, mely megkönnyítette a felekezeti szempontból vegyes házasságok helyzetét, hisz ettől kezdve a vallásörökítés kérdése egyáltalán nem korlátozta a fiatal párt, valamint az új törvény lehetővé tette az izraelita fél esetében a más vallásra való áttérés nélküli egybekelést, ami az egyházi frigyek számának csökkenéséhez is vezetett (Szécsi 2016: 69).

Lux Terka esetében a származási kérdések nehezebben vizsgálhatók, mint Erdős Renée és Török Sophie kapcsán, hisz vallásáról és Szöllősy Györggyel való négyéves házasságáról kevés információ áll rendelkezésünkre, viszont a róla tudósító lapok szinte mindegyike kiemeli gyermekkorának nehéz anyagi helyzetét. Az Erdős fiatalkorát tematizáló, Menyhért Anna (2016) által írt életrajzi regény alapján mindhárom szempont vizsgálható, hisz gyermekkorára reflektálva ezek hangsúlyosan jelen vannak. Török Sophie egyik legmeghatározóbb írása a nemzetiségét tárgyaló értekező szövege (1939); és az őt érintő kortárs kritikák nyújtanak fogódzókat. Az említett három szempont mellett hangsúlyos az álnevek kérdése, a házasságaik és az anyaság, valamint a szexualitás problematikája.

Lux Terka családi állapota nehezen felkutatható: a felekezeti kérdések csupán a hivatalos esketési, keresztelési és elhalálozási jegyzőkönyvek alapján derülnek ki, mivel szövegeiben csak bújtatott utalásokat fedezhetünk fel.⁶ 1868-tól az erdélyi mintát követve, Magyarországon a vegyesházasságban született gyermekekre a velük azonos nemű szülő vallását örökítették, viszont a római katolikus Lux lánya és fia is az apát követte a protestantizmusban (feltételezhető, hogy Lux reverzális levélen keresztül mondott le a lányára való vallásörökítésről). A reverzális levelek 1868 után csupán magánmegállapodásként szolgáltak, államilag nem tekintették érvényesnek, viszont számos konfliktus miatt 1894-től törvényben rendelték el a polgári házasságon és az állami anyakönyvezésen túl a reverzális elfogadását is a katolikusok számára (Gyáni–Kövéry 2001: 143).

Erdős mindkét lánya, a fentiekkel ellentétesen, az anya vallását örökölte, így a református Fülep Lajostól fogant lányai is római katolikus vallásban nevelkedtek. Mindazonáltal Erdős élettörténetében gyermekeinek keresztsége kevésbé fontos elem, hisz saját átkeresztelkedése, római katolikussá válása, de főként újraraházasodása nagyobb dilemmákat vet fel. A Szécsi (2016) által vázolt történetiség nyomán látható, hogy valóban könnyebb volt az 1895 után válni szándékozó (főként férfiak) helyzete, ennek ellenére, a katolicizmus dogmáinak fényében Erdős házasságai joggal keltethetnek szkepticizmust: az író prózai munkáit folyamatként értelmezve átfogóbb képet kaphatunk a személyes és vallásos elképzeléseiről is. A katolikus felfogás szerint a házasság (szentségi voltából adódóan) ember által fel nem bontható, a frigy

---

⁶ Megtalálható Lux Terka és Szöllősy György esketési jegyzőkönyve, gyermekeik keresztelési kivonata és Lux hivatalos gyászjelentése. <https://www.familysearch.org/search/tree/results?count=20&q.givenName=ol%C3%A1h&q.surname=ida>

érvénytelenítéséhez pedig nyomós okra volt szükség, mely az egyház szemében is indokolja azt: a törvény megengedhette a különélést, viszont az újabb házasságra csak egyikük halála után volt lehetőség, vagyis özvegyként. Ezzel szemben a protestánsok és izraeliták esetében a válás vétkeességi alapon felbontható volt, bár a társadalmi megítélés miatt a felekezeti engedély mégsem vezetett a válások számának növekedéséhez. Szécsi egy, a katolikusok által bevett szokásra talál: az egyik fél a protestáns vallásra való áttéréssel szabadulhat a házasságból, így különválnak, és újra is házasodhat, viszont a katolikus fél élete végéig házas marad (Szécsi 2016: 89–90). Lehetséges, hogy Lux Terka és Erdős Renée esetében is olyan formán történhetett meg a válás, hogy a férfiak református vallásúak voltak: bár Lux későbbi szerelmi életéről nem találunk beszámolókat, felekezeti ségére alapozva akár feltételezhetjük azt is, hogy az egyház szemében való házas státusa miatt sem kezdett újabb viszonyba. Fontos megjegyezni, hogy Erdős második, Rómában kötött házasságának körülményei tisztázatlanok, gyanítható, hogy akár a helyváltás is korábbi válásával indokolt, viszont mindkét házasságról kevés információ áll rendelkezésünkre. A zsidó származású nőíró katolicizmusának ellenére sem mentesült a II. világháború atrocitásai alól. 1938-ban a numerus clausus következtében számos szerződését felbontották, 1944-ben pedig előbb orvos lánya bújtatta, majd vidékre menekült, ahonnan álneven regényt is közölt. A háború után nem tarthatta meg írói honoráriumából vásárolt villáját,⁷ és férje különvált tőle, viszont ennek a válásnak sem ismerjük a jogi vagy felekezeti kereteit. A 19–20. század fordulóján a szülők elvált helyzete negatív hatással bírt a gyermekek, különösen a lányok érvényesülési jogaira: „Férj hiányában az elvált nő helyzete anyagilag és társadalmilag is billenékeny volt. Kínosan ügyelnie kellett a jó hírére, mert azt könnyebben kikezdték, nemcsak vidéken, de akár a fővárosban is.” (Szécsi–Géra 2017: 50) Mindezek fényében Erdős második házassága tovább bonyolítja státuszát, ráadásul a válás, az abból következő megítélés problematikája és az életében is jelentős szerepet játszó kérdések végigvonulnak *A nagy sikoly* című regényén, Lux Terka *Leányok* című művéhez hasonlóan, melynek karakterei a férjzéssel kapcsolatban eleve különböző álláspontokat képviselnek, viszont mindhárman küzdenek a szegényes anyagi háttérből adódó nehézségekkel.

Török Sophie esetében a felekezeti szempont kevésbé hangsúlyos, hisz a római katolikus család legidősebb lánya, a szintén katolikus férjével⁸ neveli a valószínűleg katolikus lányukat. Ebből adódóan a szövegeiben sem érzékelhető a felekezeti dilemmák hatása: *Nem vagy igazi!* című írásában a keresztség csupán egy

⁷ Az írónő villája ma Budapest XVII. kerületében *Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóterem*ként üzemel, viszont az *Erdős Renée Emlékszoba* csupán „fotók, levelek, az általa írott, sokszor dedikált könyvek és egyéb dokumentumok segítségével idézi meg az írónő szellemét.” (erdosrenehaz.hu 2010) A bútorok hangulati elemekként szolgálnak, ugyanis a villa korábbi berendezéséről nem rendelkezünk információkkal. Az emlékszobán kívül számos időszakos kiállítás és egy kávézó várja a látogatókat. <http://www.erdosrenehaz.hu/> (2025. 02. 21.)

⁸ Török Sophie és Babits Mihály esetében csupán polgári esketési jegyzőkönyvet találunk. <https://www.familysearch.org/tree/person/details/KVL3-2YM> (2025. 02. 20.)

mellékes szálként szerepel, az örökbefogadó anya számára a keresztszülői szerep az első hivatalos és igazán kiérdemeltnek érzékelt kötelék jövőbeli gyermekével, mindazonáltal ez nem jár együtt semmilyen transzcendentális töltettel. Az eddigiekben vázolt életrajzi vonatkozások szövegbeli vetülete további vizsgálati lehetőségeket tár fel.

1939 októberében, Lux Terka halála után egy évvel, a *Magyarság* című folyóirat *Magyar írók sorsa a liberális sajtóhatalmak kezében* címmel közölt értekező írást (Sz. n. 1939), melyben a nőíró nemzetiségéből adódó igazságtalan hátrányát tárgyalja, a kortárs lapszerkesztőket a zsidók előnyben részesítésével gyanúsítva. Lux kiadói tanácsra történő névcseréjét,⁹ a „jó és súlyos hangzású” (Sz. n. 1939) magyar név helyettesítését is a zsidótöke következményeként látja a névtelen író, ennek ellenére is a kitűnő magyar írók sorába állítja őt. A szerkesztőséget nem látogató, Budáról elköltözni kényszerülő, „apai ágon színmagyar származású” (Sz. n. 1939) nőíró személyét a zsidó intrika által kikezdettnek, gerinces magyarságáért pedig kevésbé közkedveltnek tartja. A korban nem számít egyedinek a gondolatmenet, miszerint felekezeti vagy etnikai hovatartozásáról ad számot egy-egy neves szerző, bár ebben az esetben nem ismerjük Lux nézeteit, így ez mégiscsak eltér a konvencionális állásfoglalástól annak ellenére, hogy a *Leányokban* drasztikusan lezárult magyar–zsidó kapcsolatból következtethető, hogy az író számára fontos kérdéssé vált a népcsoport/felekezet társadalmi megítélésének kérdése és az arra való figyelemfelhívás. Révész Sándor *Jogot vagy konyhapénzt!* című munkájában (2015) többek között Tormay Cécile szemléletét állítja szembe Lux viszonyulásával, mely kapcsán Lux szociáldemokrata törekvéseit „az idegenlelkűek, főleg a zsidók nemzetpusztító merényleteként” (Révész 2015) bélyegezte meg Tormay. Ezek alapján Lux közvetlenül antiszemizmussal nem vádolható, viszont Erdősről ezt valamelyest kijelenthetőnek tartja. Esetében a nemzetiség kérdése háttérbe szorul, hisz felvidéki magyar család lánya, ebből adódóan az etnikai hovatartozásáról kortársai sem értekeztek, viszont Török Sophie élettörténetében ez hangsúlyosabb, mint a felekezeti vagy az anyagi kérdés. *Miért lettem magyar?* című írásában (1939: 129) Török saját identitását határozza meg, keresztyénységéért és magyarságáért hangot emelve: „megdőbbsenve és szívdobogva olvastam a súlyos sorokat, a betűk összefutottak szemem előtt, s én szédült zavarban nem akartam elhinni, amit már megértettem: hogy nem vagyok teljes, szabályszerű magyar – hanem csak olyan – asszimilált.” (Török S. 1939: 129) Ugyan Török sem tagadja német származását, de a társadalomban gyakori áttérésre hívja fel a figyelmet, melynek politikai hátterét és gyakorlati kivitelezését Szécsi Noémi is bemutatja: 1860-tól, a közigazgatás nyelvének teljes mértékben magyarrá változtatásától kezdve a főként német ajkú lakosság nagy része nyelvtanfolyamokon vett részt, és a családon belüli nyelvváltás is gyakorinak számított (Szécsi 2016: 7–15). Török nem csupán saját magyarságáról tesz tanúságot, hanem egyéb példákat is hoz a környezetéből: „nem vagyok magányos eset, vagyunk itt hála Istennek jónéhányan,

⁹ Az álnév használata csupán a bemutatott írás szerint történt kiadói tanácsra, erre nem találunk több bizonyítékot. Feltételezhető, hogy inkább magánéletével szembeni tudatossága indokolta azt.

akik magyarnak hazudjuk magunkat!” (Török S. 1939: 133) A magyar költő-, író- kellő önreflexivitással kezeli szövegét, néhol túlságosan hangsúlyozza magyarságát, érzéseit és kulturális kötődéseit, melyeket ő maga is kissé patetikus hatásúnak tart. Prózáinak karakterei közép-, olykor felsőosztálybeli magyar értelmiségiek, vallási hovatartozásuk szerint pedig római katolikusok, bár írásaiban ehhez nem társul különösebb töltet vagy másodlagos jelentés.

Álnevek és identifikációs lehetőségek

Az írói álnevek választásával keveset foglalkozott az irodalomtörténet. Lux és Erdős esetében ez egy szinte teljesen érintetlen terület, míg Török kapcsán Babits és az ő életében betöltött szerepei miatt került vizsgálat alá. Egy korábban említett szövegben, a *Magyar írók sorsa a liberális sajtóban* című írásban, a névtelen szerző felhívja a figyelmet Lux névválasztására, melyben a nemzetiségi szempontot is szóba hozza, viszont ez nem kerül különösebb kifejtésre. Bár a cikkben Lux álnévválasztása sem alátámasztott, névetimológiai szempontból néhány összefüggést felfedezhetünk: a *Családnevek Enciklopédiájában* az Oláh és Erdős nevek magyar családnévként szerepelnek. Bár Lux Terka esetében a váltás az oláh népnévre való utalás miatt is feltételezhető, választott családneve, a Lux sem olyan név, amely felerősítené a magyarsághoz való közeledést, a magyar identitás melletti elköteleződést. Így ebben a formában ez a névválasztás csupán egy távolságtartó, de máshoz nem közelítő gesztus, vagy a kutatásnak ebben a fázisában legalábbis annak tűnik. Erdős esetében az Ehrenthalról való áttérés szintén értelmezhető az elhatárolódás jeleként, konkrétan a zsidóságtól való távolodásként, melyet katolicizmusa is alátámaszt. A Renée keresztnévre való váltás magyarázata pedig a két név jelentéséből következtethető és szintén katolicizmusával köthető össze: születési, latin eredetű *Regina* nevének jelentése ‘királynő’, míg felvett, szintén latin eredetű *Renáta/Renée* nevének ‘újjászületett’.

Lux Terka nem csupán az általam is használt név alatt publikált, számos helyen szerepel a *Sub rosa*¹⁰ írói álnév aláírásként, melynek értelme és a név alatt publikált szövegek témája egymást erősítik: Lux e név alatt titokban, elhallgatva határozza meg álláspontját egy-egy társadalmi, közéleti kérdésben: többnyire a nemi szerepek kérdését és az anyagi háttér nehézségeit érinti, ezeket sorozatban közölt viták által tárgyalja. Egyes források szerint Lux egyéb álneveken is publikált, viszont ezekről kevés adattal rendelkezünk. Erdősnek amennyiben voltak egyéb írói álnevei, azok nem ismertek, csupán a II. világháború alatt használt *Réz Bálint* név, mely a politikai és származási helyzete által indokolt.

Török Sophie névválasztásának történetéről kijelenthető, hogy az identitásának konstrukciója szempontjából számottevőbb tényező, mint Lux és Erdős esetében, és nem szükséges névetimológiai kutatásokba bocsátkoznunk a lehetséges értelmezési síkok feltérképezésekor. Borgos Anna (2007: 147) Török Sophie feleség

¹⁰ Latin, jelentése, ‘a rózsá alatt’, titoktartási kötelezettséggel járó, bizalmas közlés képletes kifejezése.

és alkotói szerepeivel kapcsolatosan tartja érdemes vizsgálati szempontnak a név keletkezésének és annak a viselője identitására tett hatásának kérdését. Babits egy dedikációban Török Sophie-nak nevezi Tanner Ilonát, ami Kazinczy Ferenc házasságkötésével teremt párhuzamot: a 45 éves Kazinczy elkeseredett helyzetében, egyfajta menekvésként vette feleségül hivatali főnökének lányát. A névadó gesztuson keresztül mintha az analógia egyszerre utalna a költői státuszra és Babits házasságára, pontosabban saját helyzetére Török Sophie megismerésekor. A név értelmezési lehetőségeinek tisztázása előtt fontos kiemelni kettejük házasságának szituációját, melyben Török Szabó Lőrinc és Babits Mihály közötti ajándékcseréként ment végbe, így a nő még csak a passzív fél szerepére sem tehetett szert, hiszen a partnerek közötti cserére tőle függetlenül került sor, így Török a csere tárgyaként a két férfi megállapodásának és döntésének elfogadója, nem pedig befolyásolója volt (Borgos 2007: 147). A pozícióra tett célzasként való értelmezés adja magát: Babits a 19. század első évtizedeinek legnagyobb irodalomszervezője feleségének nevét veszi kölcsön (Borgos 1999: 124), és ezt a vonatkozást erősíti Babits aláírása is az említett dedikációban, amikor a *Franci* nevet használja saját neve helyett. Ezek ismeretében kevésbé értelmezhető Babits gesztusa magától függetlenítő jellegűnek, hisz az irodalmi életben Tanner Ilonával való viszonya közismert, kapcsolatuk a *Nyugat* körének szeme előtt jött létre, és az alkotói szuverenitást valószínűbben egy új, az irodalmi közeg számára belső utalás nélküli névvel biztosíthatta volna feleségének. Kusper Judit értelmezésében (Kusper 2015: 88–99) Babits névadó gesztusa saját helyzetének kijelöléséhez szükséges, viszont kettejük névvel való azonosulása külön síkon történik: Török számára valósággá válik, ezen a néven publikál, születési nevétől eltávolodik a nyilvános szférában, míg férje számára csupán imaginárius szinten lehetséges, és ezáltal a saját nevével való lemondás áldozatát sem kell meghoznia, tehát Babits azáltal válik *Francivá*, hogy Ilonkából *Sophie* lesz. Míg Franciról csak Sophie tud, és a név kettejük viszonyában nyer jelentést, addig Sophie e név alatt lép ki a privát szférából és szerzői névként használja azt az irodalmi nyilvánosságban. Koháry Sarolta a Borgos Anna és Kádár Judit által készített interjújában (2004)¹¹ végig Ilonkaként hivatkozik a nőíróra, ami okot adhat a feltételezésre, hogy idős korára és személyes kapcsolataiban megőrizte születési nevét. Ilyenformán, Török identitásában nem csupán az inspiratív feleségszerep kötődik Babitshoz, hanem alkotói neve, pályája is a férj státuszára és hatására enged következtetni, mely nagymértékben a férj által meghatározott. Borgos Török személyének tanulmányozásakor „énképének, identitásának alapvető, leglényegesebb része Babitshoz fűződő kapcsolata volt, ennek összes építő és korlátozó következményével együtt” (Borgos 2007: 125.), viszont a szereplehetőségeit kutatva és az anyaság kérdését vizsgálva a szerep ambivalenciáját

¹¹ 2004-ben Borgos Anna és Kádár Judit interjút készítettek Koháry Saroltával, aki Török Sophie mellett volt az utolsó éveiben, szinte egyetlen emberi kapcsolataként. Az interjú nem csupán Török személyiségéről tartalmaz fontos információkat, hanem a Babits-család helyzetéről is, mely a költő halála után kevésbé érdekelte az irodalmi és értelmiségi köröket.

hangsúlyozza, hisz gyermekéhez szélsőséges és feszültségteli viszony fűzi (Borgos 1999: 125). Babits mellett Török feleség- és alkotói szerepe örök konfliktusban állt, ugyanis az irodalomtörténet inkább az előbbit tartotta számon, és bár Babits közelsége termékeny volt az alkotás terén, az írói önmegvalósítás szintjén mégis nehezítő tényező (Borgos 1999: 124). Az általam kiemelt, *Nem vagy igazi!* című művében a társadalmi megítélésen túl jelen van az anya gyermeke reakciójától való félelme, az eltitkolás kényszere, mely Török magánéletét is átjárta (Borgos–Kádár 2004). Az 1938-ban publikált regény, mely a meddőség és örökbefogadás tapasztalatából táplálkozik, úgy lát napvilágot, hogy az akkor tízéves Ildikó még nem tudja születésének történetét, és minden közegben az írópár vérszerinti gyermekeként ismerik. Koháry alapján, Babits Ildikó számára a nagyobb fájdalmat a másik apától való származás okozta: Ildikó a költő halála után szerzett tudomást származásának tényéről, és nem tudta feldolgozni, hogy nem Babits lánya, ami növelte a szakadékot közte és anyja között. Török meddőségével kapcsolatban az interjúban hosszas reménykedéséről olvashatunk:¹² az életadás és anyaság vágyán túl, a reménykedése és titkolózása a társadalmi megítélés fényében a szégyen elkerüléseként is értelmezhető, hisz a szexuális abúzus áldozatait és az abortuszt a 20. század társadalmában nem övezte kiemelkedő empátia vagy szolidaritás. 1933-tól elvégezhető volt a terhességmegszakítás az anya életének védelme és az örökletes betegségek elkerülése érdekében, viszont az új törvény sem terjedt ki a nemi erőszak áldozatainak helyzetére, így az egyéb esetekben 3–5 év szabadságvesztésre ítélték az abortuszt végző személyt és a várandós nőt is. Mindezek mellett mégis számos illegális beavatkozást hajtottak végre, melyekre a regényekben is találunk példát vagy utalást (Szécsi–Géra 2017: 64). Annak a megfogalmazása sem egyértelmű Török (és a hasonló helyzetű nők) esetében, hogy nevezhető-e műhibának az illegális abortusz közben elkövetett mulasztás, vagy az esetlegesen fellépő komplikáció, mellyel Lux *Leányok* című műve is végződik. Ahogyan Török meddőséget feldolgozó szövegében sem találkozunk egy olyan határozott férfival (Lux szövegében ez szintén hiányzik), aki osztozna az anya nehézségeiben, úgy Babits sem bizonyul támogató félnek (hiába írják le a férfiakhoz szokatlan módon segítőkészként a házvezetés szempontjából), lányuk örökbefogadásának feldolgozásával kapcsolatban Török magára maradt.

Nemi identitás és szexualitás

Lux és Erdős életrajzi adatai alapján nagyvonalakban állítható, hogy életükből szintén hiányoznak a férfiak, és anyaságukban is egyedül maradtak. Lux három gyermekének¹³ keresztelési anyakönyvezéséből tudjuk, hogy harmadik gyereke születésének évében váltak el a férjével. Ez Erdős esetében sincs másképp, férje második

---

¹² *Naptárai* is ezt igazolják, hisz napra pontosan rögzíti a nőgyógyászati vizsgálatokat, a menstruációs ciklusokat és a közöszüléseket.

¹³ Második gyermekük halva született.

gyermekük születése előtt hagyja el őt, így a két nő egyedül kényszerül gyermekeinek felnevelésére. Lux Terka szövegében nem találkozunk tartós párkapcsolatokkal, vagy kudarcba nem fulladó házasságokkal, így az összes megjelenő női minta egyedülálló, magára maradt nővel kapcsolatos. Erdős *A nagy sikoly*ában a főszereplő végig a válás és a sikertelen házasságban való maradás között dilemmázik, erről kéri ki patriarchális és mélyvallásos családjának véleményét, így itt több nő és férfi perspektíváját ismerhetjük meg, melyek a gyermeknemzést állítják egyetlen megoldásként a fiatal lány elé. Az itt megfogalmazottakat érdemes Erdős életművének fényében vizsgálni, ugyanis ő maga reflektálttá teszi a társadalmi nemi identitásból következő szereplehetőségeket és a szexualitás kérdését, mely *A nagy sikoly*ban kevésbé árnyalt, az egyéb életutak többnyire elrettentő példaként sorakoznak fel.

A korábbiakban Török házasságának azon aspektusára fektettem a hangsúlyt, mely nőiességét és anyaságát érinti, viszont a névválasztáson kívül nem tértem ki Babits személyének hatására, mely több szempontból háttérbe szorította feleségének életművét, és megkérdőjelezhetővé tette publikációinak legitimitását. Borgos Anna a feleségszerepét is többrétűnek látja, és számos pozíciót sorol fel, melyek között Töröknek váltania kellett, így a védelmező és gondoskodó anyától a kezdeményező, nyugtalan gyerekig haladt, a felnőtt társ és szerető kedves, valamint a társadalom és család előtt reprezentáló partnerig (Borgos 1999: 117). A Babits függvényében való mozgás életművének és hagyatékának fényében is érzékelhető, ennek egyik példája Török Sophie naptárai, melyet Papp Zoltán János szerkesztett (2012) és látott el hosszas előszóval, melyben költészetének és prózájának is különös figyelmet szentelt. Papp hetven oldalon keresztül elemzi és értelmezi Török műveit, majd konklúziójában erőteljesen hangsúlyozza a kötet jelentőségét a Babits-kutatásban. Köszönetnyilvánítása előtt fogalmazza meg az elkészült gyűjtemény rendeltetését: „Ajánlom e művet elsősorban a Babits-kutatóknak, másodsorban mindennemű tudományos szakterület képviselőinek, egyetemi hallgatóknak és az érdeklődő olvasóknak.” (Papp 2012: 78) A kötet valóban információkban gazdag a 20. századi irodalmi élettel, viszonyrendszerekkel és társadalmi helyzetekkel kapcsolatban, részleteiben rámutat Babits mindennapjaira, egészségügyi helyzetének változására, feleségével közös kapcsolati hálójukra, viszont a zárójánlás a kánonból és köztudatból kimaradt írónők helyzetének rögzítéséhez járul hozzá. Amennyiben megfogadjuk Papp tanácsát, és Török életművéhez, az általa, sőt mi több, saját mindennapjairól írt szöveghez csupán a Babits-kutatások szemszögéből közelítünk és e perspektívából értékeljük azokat, a Török identitását alakító számos szerep közül főként az alkotóit érvénytelenítjük, jellemét másodrendűvé redukáljuk. Innen nézve fel sem merül az a lehetőség, hogy Török naptárai a Török-kutatás forrásaiként szolgáljanak. Papp megítélése az (irodalmi) szöveghasználat tendenciózus kisajátításának kérdését is felveti, amely kérdés megvizsgálása nem képezi e kutatás tárgyát.

A három nőíró szexualitásáról való gondolkodása változó. Míg Lux esetében nem rendelkezünk adatokkal a meg- vagy meg nem valósult szerelmi életével kapcsolatban,

és arról sincsenek információink, hogy ki vagy kik ápolhattak vele intim viszonyt,¹⁴ addig Erdős és Török esetében több vizsgálati lehetőség is felmerül. Lux *Leányok* című szövege továbbra sem tekinthető olyannyira életrajzi vonatkozásúnak, mint *A nagy sikoly* és a *Nem vagy igazi!*, ami nem zárja ki annak a lehetőségét a szöveg 20. század szexualitáshoz való társadalmi viszonyulása felőli olvasatának.

Az Erdős életét feldolgozó regényben olvashatunk szüzességének elvesztéséről is, és annak ellenére, hogy a nő gondolatait kiemelő részekre nem tekinthetünk bizonyítékokként, a szituációk a személyes viszonyulás nélkül is elegendőek: a fiatal Erdős egy idősebb operaénekes ajánlatával élve szabadult meg szüzessége terhétől (Menyhért 2016: 52). Az alig 19 éves lány meghatározó élményén kívül a Bródy Sándorral való viharos kapcsolatáról, Jászi Oszkár udvarlásáról és Eötvös Károllyal való szoros viszonyáról is tudomást szerzünk. Ahogyan életrajzának eddig bemutatott aspektusai is felbukkannak szövegeiben, úgy a szüzesség elvesztése és a házasságon kívüli, valamint hitvesi nemi élet is témája lesz azoknak. A szexualitás tematizálása hangsúlyosan katolicista nézőpontból történik, így *A nagy sikoly*ban levont következtetés a szexualitást a nők esetében a reprodukció szükséges eszközeként kezeli, annak minden esetleges örömforrását tagadva, kivéve a szülést. Bizonyos olvasatok a megadás-megalkuvás gesztusát – okkal – nem a szövegbeli jellemfejlődéseknek tulajdonítja, hanem a regény(ek)en kívüli, Erdöst érintő személyes tényezőknek, vagyis a katolizálásához és újkonzervatívizmushoz való erőteljes alkalmazkodásnak: a meghajlás aktusának kényszermegoldásával találkozik az olvasó, viszont a belenyugvás által mégis megkérdőjeleződik a vallási és társadalmi rendszer (Kemenes Géfin–Jastrzębska 1998: 110).

Török esetében nem találkozunk hasonló felekezeti és patriarchális nézőpontokkal, a vizsgált szöveg perspektívájából a fentebb bemutatott szempontok a kiemelkedőbbek, viszont szexuális irányultsága és esetleges (plátói) viszonyai foglalkoztatják a rá irányuló kutatásokat. Török progresszív szemléletét akár egy a szóban forgó nonkonformista orientáció is befolyásolhatta. Kádár Judit (2006) szokatlanul nyersen fogalmazza meg a Törökkel igazságtalanul bánó társadalom és irodalomtörténet kritikáját,¹⁵ és nyíltan ír Török feltételezhető lesbikusságáról,¹⁶

¹⁴ Egy az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött, Lux Terka által Török Sophie-nak címzett levélből tudjuk, hogy a két nő egyszerre tartózkodott a Park szanatóriumban (Török naptára alapján 1933. január 23-án) és a pár soros üzenetből látható, hogy a két nő között ismeretségi viszony állt fenn, de egyéb részletek nem állnak rendelkezésünkre. Online elérhetőség: <https://copia.oszk.hu/levelek/lux-terka-babits-mihalynehoz/> (2025. 02. 21.).

¹⁵ Kádár Judit fentebb említett cikkében a következő statisztikával igazolja állítását és felhívja a figyelmet a világ- és magyar irodalom vonatkozásainak drasztikus különbségére: Sylvia Plath *Daddy* című verséről 146000 találat szól, míg Török *Apám* című művéről csak egy, a digitalizált Nyugat-szám, amelyikben megjelent.

¹⁶ Borgos Anna vélekedésében Török szexuális irányultsága semmiképp sem nevezhető lesbikusságnak, esetleg biszexualitásnak, viszont gyakran reflektál a fogalomhasználat nehézségeire a 20. század tekintetében.

szerelmes verseiről, melyeknek címzettjei nem azonosíthatók, viszont több esetben valószínűsíthetőnek véli, hogy a szerelem tárgya nő volt. Konklúzióként Kádár nem Török Sophie szexuális irányultságát törekszik tisztázni, hanem a költőfeleséggént és alkotóként kiérdemelt, de meg nem kapott szakmai figyelemről beszél Török posztumusz verseinek és kötetének rövid értékelése után. Borgos tisztázza az orientáció fogalomtárát a 20. század szempontjából, és rekonstruálhatónak tartja Török Raics Olgával való viszonyát, hangsúlyozva az író nő szexuális irányultságát övező kérdéskör jelentőségét identitáskonstrukciója kapcsán (Borgos 2007: 172–175).

Török Sophie esetében érdemesnek tartom kiemelni a Nyugat-feleségek egymáshoz való viszonyulását. Az őt körülvevők vallomásaiból kiderül, hogy Babits halála után magányosan élte életét, ami kérdéseket vethet fel, viszont Kosztolányiné Harnos Ilona portréja (2011) által szemléltetem (a maga nyers módjával), hogy a szolidáris irodalmi körök milyen szempontok szerint tartottak össze vagy húztak szét. Harnos a portrék által ítéletet mond társai fölött, viszont saját korát és önmagát is jellemzi a kiemelt perspektívákon keresztül: madáchi gondolattal előre felmenti magát és társait, vagyis, hogy „ne felejtjük a nagy igazságot »Bűne a koré, mely szülte őt.«” (Kosztolányi Dezsőné Harnos 2011: 172) Ennek ellenére a Török-portréban a legtöbb szempont esetében az olvasó számára nem a kor felelőssége vonó tekintete körvonalazódik, hanem nem más, mint Török negatív tulajdonságainak halmozása: nevé az irodalomtörténetből kölcsönözte magának, narcizmusából fakadó tehetsége van, viszont műveletlen, viselkedésével pedig „[f]iút mimel, nem férfit, de fiút.” (Kosztolányi Dezsőné Harnos 2011: 224) Harnos erősen támadja anyaságát, Ildikó megszerzését egy tárgyhoz hasonlítja, legjobb esetben egy kisállathoz, és megkérdőjelezi Török szülői motivációját, gyermek iránti vágyát. Harnos továbbmenve a körét is fullasztónak és hazugnak titulálja, viszont ennek a terhét is Török vállára helyezi. Ildikóval való viszonyának romlását, az azzal kapcsolatos megnyilvánulását arra vezeti vissza, hogy Török milyen rosszul nevelte a lányt. Az utolsó gondolattal sem enyhít megítélésén, nem megy vissza a saját kiindulópontul választott madáchi hipotézishez: „Rendkívül zavaros körülmények közt él idegbeteg fogadott lányával, vagy húsz macskával és saját, elviselhetetlen természetével, gyógyíthatatlanul beteg lelkével.” (Kosztolányi Dezsőné Harnos 2011: 225) Harnos Török-portréja arról árulkodik, hogy Török nem csupán írásművészetében, hanem magánéletében is ki volt téve a kritikáknak, melyek nagymértékben befolyásolhatták alkotómunkáját. Az a fajta félelem, melyet a *Nem vagy igazi!* örökbefogadó anyájában lefest, a Harnos-féle viszonyulásokból és megvetésekből is eredeztethető. Érdemes kiemelni egy a *Nem vagy igazi!*-t tematizáló, korabeli kritikára, vagyis Nagy Méda (1940) egyik legfontosabb gondolatára Török nevelési módszerei kapcsán: vajon a nevelési eszközöket az anya *igazsága* minősíti? Ugyanazok a módozatok jók lettek volna, ha ő a gyermeke szülőanyja? A Harnos Ilona által megfogalmazottak, miszerint lányát tárgyként, avagy kisállatként szerezte, a korabeli kritikák fényében is releváns kérdésnek bizonyul, ugyanis a későbbiekben bemutatom ennek az anyai megítélésre tett hatását.

A három nő(író) identitásának csupán a legkiemelkedőbb aspektusai felől közelítve az életműveik olvasatához, számos helyen találkozunk olyan elemekkel, melyek háttérbe szorították az alkotót, elvétve a retorikai és esztétikai megközelítések lehetőségét. Annak ellenére, hogy ezen tényezők bemutatását több 21. századi kutató észrevételeivel nyomatékosítottam, fontosnak tartom a korabeli fogadtatások értelmezését, ugyanis ezek többnyire a magánélet és személyiségalakulás síkján a bíráló, mintsem az irodalmár szerepét vállalták.

Kontextus és recepció

A három élet- és recepciótörténet kontextusát erőteljesen megalapozza a nőirodalom és a női írás legitimitásának kérdése, mely a Gyulai Pál által kirobantott írónő-vitától indítható, viszont ez már több kutatás alapját képezte, és sok szempontból átrendeződött, így a 19. századi irodalomtörténész álláspontja, ezen belül az általa megfogalmazottak ma már kevésbé relevánsak, ahogyan ez már a 20. század első felében is árnyaltan merült fel. Gyulai Pál vitát gerjesztő írásában összegyűjti a szilárd családmódot veszélyeztető tényezőket, melyekért a nőket vonja felelősségre, ugyanis azok testi és lelki adottságai nem férnek össze az alkotás folyamatával, így ez boldogtalanságot okoz számukra. Ez a társadalmat és a családi környezetet negatívan befolyásolja, sőt el is hanyagolják a családjukat az érvényesülésért. Továbbá Gyulai a nőirodalmat a dilettantizmussal kapcsolja össze, és kijelöl néhány olyan műfajt, amikben a nők is képesek lehetnek alkotni, és az irodalomban is elfoglalhatják a nekik szánt helyet. Ezek a szövegek igénytelenségük ellenére szórakoztatóak lehetnek, viszont nem szabad őket esztétikai szempontból megítélni. A Gyulai által felvetett problémákkal a korábbiakban számos kutató foglalkozott (Török Zs. szerk. 2016). Az ebben az időszakban születő kritikákban ritkábban mutatkozik a nőírás olyan értelmezése, amely a család intézményére tett negatív hatásának szempontjából közelíti meg a műveket, ezért ennek a részletes kibontásától eltekintek.

Kaffka Margit *Az asszony ügye* című értekezése írásában (1972) kifejti a régi és az új asszony közötti különbséget: előbbi a gyermeknevelés és a háztartás gondjaival küszködő, ezzel szemben az utóbbi az aktivitás és érvényesülés vágyával hadakozó. Bár Kaffka sem tagadja ennek esetleges kártékony hatásait, mégsem ért egyet Gyulaival, ugyanis sokkal árnyaltabbnak tartja a nők irodalmi szereplésének helyzetét. A megoldást a nők választásában látja, nem pedig a társadalmi nemek (*gender*) számára kijelölt szerepekhez való ragaszkodásban. Lux, Erdős és Török tárgyalt szövegei kapcsán az írói pálya negatív következményeinek helyét átveszi a modern nő és férfi kialakulásának veszélye. Elegendő Lux Terka értekezése írásainak összesítése a férfikritika azonosításához, amely megmutatja a két nem változását, és azok egymásra tett kölcsönös hatását is. Vay Sándor *Visszhangok* című írásában (Vay 1913) egy rövid értekezéssel jellemezte részben kitér Lux Terka *Leányok* című munkája kapcsán a modern nő és férfi fejlődésének problémáira: kiemeli, hogy a modern nő a háztartástól távol állva, csupán a szórakozásnak szenteli idejét, és a

műveltség sem olyan fontos tulajdonság, mint korábban volt. Ehhez hasonlóan mutatja be a férfit is, emlékezve saját, gyermekkorából hozott értékeire. Mellesleg Vay személyiségének kérdése a nemi dichotómiák szempontjából és a társadalmi szerepek betöltésének, valamint átformálásának kontextusából szemlélve új irányokat és kérdéseket vehet fel. Vay figurája kapcsán kitérhetünk a Török személyiségét és nőiségét érintő kritikákra. Harmos Ilona Török Sophie-ról és más kortársakról írt portréi, (Kosztolányi Dezsőné Harmos 2011: 224) melyek közül a Törökről írt – a kötet darabjaihoz képest terjedelmesebb – szövegében annak viselkedését és öltözködését George Sand francia íróéval azonosítja.

Lux Terka, Erdős Renée és Török Sophie szereplői a Kaffka által is körvonalazott régi és új asszony között dilemmáznak, ketten meg is hozzák a tudatos döntést: a *Leányok* egyike nem szerelemből, hanem a hosszas nélkülözés után anyagi biztonságért megy férjhez, a másik orvosként tér haza a testvéreit nevelni, ezáltal lemondva karrierjéről, míg a harmadik belehal egy sikertelen magzatelhajtási műveletbe. Erdős Renée *A nagy sikolyának Dórája* a kételyek után mégis a társadalmi szempontból elvárt és elfogadott patriarchális rendszer mellett dönt, a szülésben megtalálva szexualitásának egyetlen tiszta kiteljesedési lehetőségét. A *Nem vagy igazi!* Margitja pedig mindvégig szeretné megváltoztatni a természeti korlátokat, azaz biológiai terméketlenségén átlépni, hogy anyává válva megvalósíthassa az értelmiségi családot. A három szöveg így a családi életre való különböző törekvésként is olvasható, a régi és új nő mellett helyet kap a modern nő és férfi képe is, a kritikák viszont mindhárom esetben máshogy értelmezték ezeket az indítatásokat.

Lux Terka műveinek recepcióját érdemes az író saját pozíciójának kijelölésével kezdeni, ugyanis a szépirodalmi szövegein kívül is találkozunk tárcákkal, melyek a korabeli (főként budapesti/nagyvárosi) nők attitűdjét illetik kritikákkal, látják el tanácsokkal, de szépirodalmi szövegeiben is azonos álláspontot képvisel. A prózairól elsőként a *Felsőmagyarországban* közöl tárcát a női költekezést és erkölcsi romlást érintő témában, *Pazarló asszonyok* címen (Lux 1904), melyben közéleti történésekre is reagál. Lux értekező írásaiban később is megjelenik a társadalmi (főként női) hanyatlás, így a már felvetett pazarlás témáról 1907-ben újra a nyilvánosság elé tárja gondolatait: márciusban jelenik meg, közismert írói nevével aláírva, *Pazarló asszonyok* című tárcája (Lux 1907b) a *Pesti Hírlap*-ban, majd ugyanez év októberében *Berlin – Budapest* címen (Sub rosa 1907) álnéven közöl levelezést¹⁷ az asszonyi költekezésről és a budapesti erkölcsi romlásról.

1907-es, márciusi tárcája kisebb vitát indított el: olvashatunk névtelenül közölt női reakciót, mi több, Lux Terka újabb tárcában reagál a hozzá privátban érkezett levelekre is. Bár a vita *Pazarló asszonyok* című alapszövegének fő felvetése a költekezéssel és a materializmussal kapcsolatos, ezt felhasználva, a 20. század eleji

¹⁷ A rövid levél és válaszreakció címzettje *perdita*, valamint az aláírások is *perdiként* zárják a szövegeket, mely feltételezhetően az anonimitást szolgálja, és erősíteni kívánja az erősödő erkölcselenséget. (*perdita* 'kéjő, örömlány')

társadalmi működést is sikerül problematizálnia: a másokkal való lépéstartás irányítja a nők mindennapjait, a nőnevelés felszínes és csupán a házasságig vezeti a fiatal lányokat, nem kíséri őket a nászéjszakán túl. Szécsi Noémi a Lux által felvetetteket kiegészíti a Géra Eleonórával közösen írt, 1914–1939 közötti modern budapesti úrinő életéről szóló tanulmánykötetükben „A háztartás szakszerű vezetése és a család jövedelmeinek észszerű beosztása mellett a feleség a fogyasztás megtervezésével már kifejezetten nemzetgazdasági tényező.” (Szécsi–Géra 2017: 42) Lux a szépirodalmi alkotásain túl, ebben a tárcában is a 20. századi társadalomban érzékelhető – általa a nevelésnek tulajdonított – önálló jellem hiányát hangsúlyozza: a lányok, asszonyok erkölcsi és anyagi szempontból sem rendelkeznek a függetlenedéshez szükséges tudással. Lux a jellem fontosságát szépirodalmi szövegeiben is hangsúlyozza, többnyire ennek tulajdonítja a társadalomalakító erőket, mintsem az intézményes, akár fősodorbeli irányzatoknak. A március 2-án publikált tárcára 10-én érkezik az *Egy hang a pazarló asszonyok köréből* (Anonyma 1907) című, névtelenül írt válasz, egyfelől védve, másfelől támadva a 20. század asszonyát, aki a társadalmi konvencióknak próbál eleget tenni. Eszerint, az asszonyok költekezése az osztálybeli elvárásoknak való megfelelési kényszerből adódik, hisz a társadalom elítéli azokat, akik finánciális szempontból bármit is megvonnak maguktól. Továbbá, a reakció problematizálja, hogy az érvényesülés nem műveltség, hanem látszat alapján lehetséges, de ugyanakkor a férfiakat is hibásnak tartja, akik a „birtoklás biztos és nyugodt tudatában” (Anonyma 1907) magára hagyják az asszonyt. Az anonim¹⁸ szöveg rátér a szexualitás hiányára, a nőnevelés köréből való kimaradására és sejteti az ebből eredő nehézségeket. A vitát újabb Lux-tárca követi, *Ali-Bab könyve* címen (Lux 1907a), melyben egy férfi szakácskönyvére reagálva válaszol a korábbi bírálatokra: nem képvisel kritikus attitűdöt, elismeri a könyv minőségét, viszont kihasználja a felkínált lehetőséget a nemi dichotómiák kibontására. Ismét a nemi szerepek kijelöltségét boncolgatja, ugyanis cáfolni szeretné a reakciókban érzékelhető feltételezést, miszerint nem szereti a nőket, és ezt a pazarló asszonyoknak megfelelően teszi, vagyis „[g]ombostűket fogok szurkálni a férfiak szívébe.” (Lux 1907a) A nőíró tartja magát ígéretéhez, helyenként nyersen és kíméletlenül, de humorral támadja a férfit, hibáztatja, mert a háztartás tudományában átveszi a nő szerepét, viszont megmarad a szövegeiben is érzékelhető középvonalon: írónői voltára utalva egy öreg tábornoktól érkezett reakciót idéz – a későbbiekben reflektál is rá –, aki szerint „[a] nő csak főzni tudjon, táncolni és énekelni. Aztán: slussz!” (Lux 1907a) Ezzel szemben Lux szerint „[n]incs igaza az öreg barbárnak, de azért a nőknek kell tudni főzni. Szeretettel, művészettel, ízléssel,

---

¹⁸ Sok korabeli szöveg esetén találkozunk az aláírás hiányával, valamint az álnéven való publikálás is egy elterjedt megoldás. Ugyanakkor feltevődik a kérdés, hogy jelen esetben, miért választja az író a *Anonyma* nevet: a latin szó nőnemű változatának használatával szeretné megerősíteni nézőpontját? A címben és az első sorokban kijelöli pozícióját, azonban mennyire tekinthető szükséges lépésnek ez a módszer? Megtörténhet, hogy a névtelenség kiemelésével a véleményének a társadalmi szempontból való illegitimitására utal, és a vállalt megszólalástól való félelemre hívja fel a figyelmet?

komponálási szenvedéllyel.” (Lux 1907a) Az idézett rövid szövegváltozatok elegendő információt közölnek a 20. század eleji értelmiségi, budapesti női perspektíváról a saját társadalmi helyzetük tekintetében: Lux a materializmustól indít, felhasználva a költekezés problematikáját a nőnevelés és a jellem hiányosságainak láttatására, amiket a névtelenül reagáló sem tagad, csupán árnyalja a problémát. Mindkét nő kihangsúlyozza, hogy a férfiúi figyelmetlenség és a társadalmi beállítottság is, egyfajta pótcselekvésként, a nagyfokú költekezéshez vezet.

Lux Terka nem csupán az elhíresült írói álnevén (mondhatni állandó) szerzője a *Pesti Hírlap*nak, hanem a fentebb már említett, az azonosságát elfedő, ugyanakkor beszédes *Sub rosa* megjelölés alatt is ő publikál. A folyóirat néhány számában meg is jelöli a név mögött rejlő személyt, valamint kilétét bizonyítja az Alszeghy Zsolt által szerkesztett *Irodalomtörténet* című folyóirat is (1938: 150), ahol egyéb álnevek és betűjegyek is felfedezhetők.¹⁹ A *Pesti Hírlap* hasábjain *Pittoresque* cím alatt megjelent írásaiban *Sub rosa* rövid dialógusok által világít meg bizonyos társadalmi problémákat. A következőkben bemutatom *A szegény tanulók háza* körül, a *Pesti Hírlap*ban kialakult társalgást. 1908. január 10-én egy *Esti levél* című szöveg (Zsolt 1908) jelen időben meséli el egy fiktív ház működését és létrejöttét, mely a nehéz anyagi helyzetű, viszont felettebb értelmes fiataloknak nyújt továbbtanulási lehetőséget. A szövegre *Sub rosa* szokásos *Pittoresque*-ben reagál (*Sub rosa* 1908a), szereplővé emelve Friedmann Adolf ösbudai igazgatót. A fiktív dialógus azzal zárul, hogy Friedmann megígéri a Zsolt néven²⁰ aláírt, *Esti levél – Szegény tanulók háza* – című írásban bemutatott ház létrehozását. A tárcára válaszolva Friedmann levelet ír *Sub rosa úrnak* (Sic!), melyet *A szegény tanulók házának első téglája* címmel publikálnak *Sub rosa* válaszával együtt (1908b). Ebben Friedmann anyagi támogatást ígér, *Sub rosa* pedig saját asszonyi szerepében szólal meg. Az író az első téglá letételével szeretne hozzájárulni az üggyhöz, és felszólítja a magyar asszonyokat arra, hogy a többi elemet helyezték el a jövő Magyarország férfijai számára.

A *Pesti Hírlap* gyakori szerzőjének szépirodalmi szövegei közül talán a legkevésbé tárgyalt az általam vizsgált, *Leányok* című munkája, így kritikai írások szempontjából is szűkölködünk. Mellesleg ez Erdős és Török általam elemzett műveivel kapcsolatban is jobbra érvényes. A *Ceglédi ujság* hátlapján hónapokon keresztül hirdetik a *Leányokat*, mint „egy erős lelkű fiatal feminista nőnek változatos életét” (Sz. n. 1906c) lefestő modern könyvet, valamint a szöveg megjelenését követően a *Vasárnapi ujság* (1906d) röviden reagál annak témájára és írásmódjára, kiemelve,

¹⁹ Az Alszeghy Zsolt által szerkesztett *Irodalomtörténet* alapján Az *Én Újságom* című folyóiratban publikált Terka néni néven (bár itt is találunk Lux Terka néven aláírt szövegeket), a *Pesti Naplóban* pedig x.a. betűjeggyel jelölve.

²⁰ A *Pesti Hírlap* 1908. január 8-ai kiadványában, a *Szerkesztői üzenetek* rovat felfedi a Zsolt álnév mögötti Porzolt Kálmánt, akinek számos írói álnévvel jelzett szövege jelenik meg a korban. Eme írások közéleti/társadalmi tényezőket tárgyalnak. Az általa felvetett problémákra gyakran reagálnak a lap további szerzői.

hogy karaktereiben felfedezhető az író, akinek stílusát szeretni vagy utálni lehet, de közömbös nem maradhat az ember. A *Felsőmagyarországban* (sz.n. 1906a) és *Magyar Nemzetben* (1906b) közölt rövid szövegeken kívül egyéb írásokkal nem találkozunk, így ezek fényében Lux írásainak semleges / inkább pozitív fogadtatására következtethetünk, hisz a tárgyalt élettörténetek nem váltottak ki kritikai bírálatot. Érdeemes kiemelni, ahogy fentebb is látható, a recepció hajlamos irányzatokhoz kötni a szöveget, annak ellenére, hogy maga a szöveg ettől távolságtartóan pozicionálja magát, és kritikával illeti azt.

Míg a magyar irodalomtörténet és a 20. századi lapok kevésbé foglalkoznak a nőírók alkotásaival és a kritikai megközelítések is elég ritkák, az olasz irodalomban elkészült egy, a magyar írók szövegeiből válogatott antológia, melyről 1939-ben számol be az *Ujság* nevű folyóirat (Sz. n. 1939b). A magyar területen elvégzetlennek tekinthető munka az olasz–magyar kapcsolattörténetet gazdagítja. A beszámoló alapján néhol következtetlenül ugyan, de a szerző kísérletet tesz az irodalomban tevékenykedő nők csoportosítására (műnemi, műfaji, időrendi szempontok szerint). Az antológiában Lux Terka prózaíróként szerepel – tőle az antológia készítője saját fordítást közöl –, Erdős Renée-t a vers- és prózaírók kategóriába sorolja, ugyanis külön választja azokat, akik mindkét műnemben alkotnak, míg Török Sophie-t egy harmadik, az élő nők között helyezi el. Az imént felsorolt három csoportból (prózaíró, próza- és versíró, és élő) is látszik mennyire nehézkes és kezdetleges a csoportosítás, hisz Erdős és Török helye teljesen felcserélhető lenne, mivel mindketten két kategóriába is illeszkednek, ugyanis az antológia megjelenésekor mindketten élnek, ugyanakkor életművükben egyaránt találunk verseket és prózai írásokat is. Az antológiában a következő, nagyobb teret kapott írókat és műveiket emeli ki a szöveg: Kaffka Margitot (akinek *Színek és évek* című munkájából egy részletet saját fordításában közöl a szerkesztő), Tormay Cecile-t prózaíróként, míg az élő írók kategóriájában Ritoók Emma, Reichard Piroska, Berde Mária, Lesznai Anna, Rolla Margit neve található. A kétműnemű, vagyis vers- és prózaírók csoportjába pedig Gulácsy Irént, Hatvany Lilyt, Kosáryné Réz Lolát, Nagy Médát sorolja, míg legvégül az ifjúsági irodalom művelőiként Tutsek Annát és Altai Margitot emeli ki. Látható, hogy az antológiát összeállító személy jártas a kérdésben, a teljes magyar nyelvterületet lefedi, és a kategóriák felállítása, valamint az átjárhatóság ezek között a nőírók tevékenykedési körének sokszínűségét és változatosságát tükrözi.

A Lux Terka-szövegek recepciójától eltérően, Erdős Renée *A nagy sikoly* című műve vitatottabb, viszont az életmű perspektívájából hasonlóan ritkán tárgyalt. A művészetét átjáró erotika és a katolicista szempontok keveredése miatt a három vizsgált szerző közül talán őt támadják a legnyersebben. A *Katholikusok Lapja* (Sz. n. 1924a) Erdős műveinek elégetésére szólítja fel a nem romlott erkölcsi értékű embereket, valamint a hitellenes vagy erkölcstelen könyvek tiltott listájára (Sz. n. 1924b) helyezi (Móricz Zsigmond *A fáklya* és *Sárarany*, Mikszáth Kálmán *Különös házasság*, és egyéb közismert és kanonizált tudományos és szépirodalmi szövegek társaságában).

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy ez a lista nem irodalmi szempontok szerint készült, és csupán felekezeti indíttatású tiltás, ami egy bizonyos vallási közösség hűséges olvasóit befolyásolhatta, így nem tekinthető egységesen érvényesnek a 20. század elejének magyar társadalmára. Annyiban mindenképp fontos ez a felekezeti szempont, hogy Erdős a szövegben katolikus erényekre sarkallja szereplőit, rámutat az erkölcstelen élet kudarcára és megszenvedésére. A fentebb említett tiltás és könyvégetésre való buzdítás felől azonban kiderül, hogy a konzervatív, valamint vallásos lapot szerkesztők – és bizonyára olvasók is – elhatárolódtak a szövegtől, nem vállaltak vele közösséget, ahogyan *A nagy sikoly* történetének alapján valószínűleg a liberális/progresszív oldal sem. Ez az eltávolodás a szövegben végig jelenlévő emancipációs törekvésekkel szembeni ellentartással magyarázható. Emellett fontos kérdés, hogy a katolikus lapban hogyan kerülhet Erdős Renée az elismert és kanonizált férfiírók listájára, egyetlen nőként: mit mond ez a gesztus Erdős olvasótáboráról és hogyan befolyásolják ezt a kérdést a Menyhért Anna (2016) által feltárt kiemelkedő eladási számok?

Bisztray Gyula *Író nők a tükör előtt* című munkájában (1932: 58–67) azon túl, hogy lebontja a korábbi írói kategóriákat (1. elmésen pletykálkodó, 2. alakoskodó, népszerű író utánzó, 3. a szubjektivitást erotikusan megnyilatkoztató), kitér Erdős Renée pályájára: eszközeiben és tematikáiban problematikusnak tartja az erotikában és szexualitásban való megrekedését, szükségesnek tartja az ettől való elvonatkoztatást. Fontos hangsúlyozni, hogy Bisztray nem említi a néhány évvel korábban megjelent *A nagy sikolyt* Erdős új szövegei között, jelen esetben Bisztray írásának érvényessége az általánosítással magyarázható. Az erotikához és szexualitáshoz való ragaszkodást Menyhért Anna önazonosságként, nem pedig stagnálásként értelmezi, pontosabban az erotikus irodalom fogyaszthatóvá tételének kísérleteként (Radics 2010). Török Sophie *Nők az irodalomban* című szövegében (1932: 627–630) Erdöst a hírnévben elsőnek tartja, „a dolgozó és unatkozó nők ünnep[ének]”, viszont kritikákat is megfogalmaz írásművészetével kapcsolatban, bár ő sem *A nagy sikoly* című művéről ír. A szóban forgó, *Nyugatban* megjelent és öt nő regényeit bíráló szöveg Erdős *Örök papok* című regénye kapcsán, Bisztrayhoz hasonlóan, megrekedést érzékel az író életművében, hiányolja a korábbi szövegek energiáját. Az írás végén Török egyfajta követendő példaként nevezi meg Kaffka Margitot, aki képes az irodalom igényeinek eleget tenni és ezért a korabeli férfiírók sorába állítható. Az eddig bemutatott kritikai írásoktól eltérően, Bánhegyi Jób (1939) a történetalakítás szempontjából tartja kérdésesnek Erdős művét, mivel szövegeinek záróakkordja a cselekmény fényében nem tud érvényesülni: diadalra jut a helyes erkölcs, de az addig vezető események annak a relativizmusát sugallják (Bánhegyi 1939: 102). Iszlai Zoltán *Az orgazmus történetisége* című munkájában kisebb kapcsolathálót vázol fel Erdős körül (Babits Mihály és Eötvös Károly hozzá írott sorait emeli ki) (Iszlai 1990: 11). Ezek ismeretét szükségesnek tartja szövege megértéséhez, majd rátér *A nagy sikoly* általa vélt problémáira, melyek véleménye szerint nyilvánvalóan a feledéshez vezettek.

Szerinte indokolatlan a 19. századi gondolkodók támadása – ez a regényben hosszasan tárgyalt, néhol kérdéses érveléssel alátámasztott –, és a szöveg kapcsán annak egyes részeit unalmas szófecsérlésnek tartja, a dialógusokat néhol röviden összegzeteknek. Mindezek ellenére, Iszlai meglepő fordulatként besorolná a nevelődési regények közé. Kádár Judit *Engedelmes lázadók* (2014) című tanulmánykötetében Erdős felekezeti-ségéből adódó helyzetét próbálja feltárni: az író nő zsidóságaival kapcsolatosnak tartja a kudarcos szerelmi és sajátos érzéki életét, így felekezeti identitása befolyásoló tényező lehetett az irodalmi jelenlétében is (Menyhért 2013). Amint erről fentebb írtam, a felekezeti kérdések más-más szempontok szerint, de befolyásolják az identitáskérdést: Lux szövegében hangsúlyosan reflektáltan látjuk a zsidósággal szembeni ellenszenvet, valamint a felekezetek közötti átjárást, viszont ezekről nem értekeznek tudatosan, ahogyan ezt a női erkölccsel kapcsolatban teszi. A vallás kérdése Erdős Renée életművében hangsúlyosan jelen van, bár katolizációjából adódóan leginkább ezzel a vonallal találkozunk a szövegeiben, az egyéb felekezetek képviselői hiányos és a zsidóságra is csak apró utalásokat tesz, míg Török Sophie esetében ezek a szempontok háttérbe szorulnak. A három szöveg vallással való viszonya főként eszközként látatja azt.

Török Sophie *Nem vagy igazi!* című írásáról született korabeli kritikákból a női és férfi megközelítések ellentétei rajzolódnak ki, melyet értelmezésemben a Hunyady Sándor és Kádár Erzsébet (1939) szövegei szemléltetnek legjobban. Közös olvasatuk a női és férfi perspektívák közötti különbségeken túl, az efféle témákról való kommunikáció esetén felmerülő nézeteltéréseket is képesek láttatni. Hunyady hamar lemond a gyermekét örökbeadó nőről, hisz „[ö]nző és riadt. Mivel több, mint egy fekete tollú tyúk, amely maga alá pottyantott egy tojást?” (Hunyady–Kádár 1939: 42), az örökbefogadásért küzdőt pedig felemeli, figyelmen kívül hagyva kettejük helyzetét, a férjek attitűdjét, korábbi életüket, szexuális felvilágosultságukat. Hunyady szövegében egy férfipozíciójú kritikával találkozunk, mely a két nő között törekszik valamilyen erkölcsi igazságtételre és az ítélkezéstől sem riad vissza. Feltevődik mégis a kérdés, hogy a kritikus által nagyra tartott nő, aki küzd a gyermekvállalásért, a szövegben miért érzi ezt a folyamatot társadalmi szempontból oly szégyenteljesnek. (Erre a kérdésre egyik kritikai viszonyulás sem ad elegendő támpontot, csupán a már említett Nagy Méda írása (1940), melyet a későbbiekben részletezek.) Kádár Erzsébet Hunyady Sándornál gyengédebben közelíti meg a szöveget: nem próbál igazságot szolgáltatni egyik szereplőnek sem, így a formaiságára összpontosít, és kiemeli a rajzokat, a figurák körvonalait. Épp a karakterek megkonstruálása miatt tevődik fel a kérdés Hunyady részéről, hogy „[m]iféle asszonyi könyv ez?” (Hunyady–Kádár 1939: 43), hisz az erős asszony képe férfiasá válik. Ennek értelmében a kritikában hangsúlyossá válik a korban oly gyakori összekapcsolás, miszerint a gyengeség és gyengédség szükségszerűen női erény, aminek hiánya maszkulinitást jelöl. Török Sophie prózája és lírája elválaszthatatlan, ezt Hunyady–Kádár szövege is kiemeli, (ezzel is indokolható művészetének a kaffkai írásmódhoz való gyakori hasonlítása),

viszont „férfierényektől súlyos anélkül, hogy férfias volna” (Hunyady–Kádár 1939: 44) és még hiányoznak is a férfiak, hiányzik az apa a szövegből. Ezen a ponton újabb kérdés fogalmazható meg: a férfiak jelenléte tenné férfiasá a művet, vagy a leírás kevésbé lírai jellege? Bármelyiket is igényelné a kritikus, csupán az irodalmi dichotómiát erősíti ezzel az állítással, amelyen túl lehet lépni. Hunyady cselekményt érintő kritikája ennél viszont problematikusabb: az első mondatokban az apát hiányolja a szülés pillanatában. Ez az elvárás kevésbé releváns az anya igaz voltának megítélése és a belső vívódás szempontjából, hisz a kritikus nem támogató félként hiányolja a férfit, hanem annak döntési jogát szeretné megadni a jelenléte által. Továbbá ismét problematikussá válik az elvárás: miért csak a szülés közben hiányolja, miért nem a terhesség egésze alatt? Míg Hunyady szerint „[r]ajta [az örökbefogadó főszereplőn] múlt, hogy megszületett” (Hunyady–Kádár 1939: 44) a nemkívánt gyermek, Bodor Aladár (1939) a gyermeket a gondoskodó véletlen rendeltetészerű ajándékának tartja, vagyis a szöveget az örökbefogadó szülők számára nevelő jelleggel mindenképp felhasználhatónak látja. Pontosabban, értelmezése szerint a szöveg által a gyermekeik átláthatják a szülők vívódását: „minden nevelőanya, ha igazi anyasággal tudott szeretni, odaadhatja a megmagyarázás napján gyermekének az anyasága szólójául.” (Bodor 1939) A *Magyarság* hasábjain álneven közölt (yti 1939) rövid kritikát olvashatunk, mely főként a szöveg terjedelmét problematizálja, viszont megemlíti a férfi hiányát, melyről az olvasó semmit sem tud. A kritikusok gondolataihoz röviden viszonyulva, mellékesen ugyan, de megjegyzem, hogy a korábban megmutatott *Pazarló asszonyok*-vitában Lux és a névtelenül író nő is Hunyadyhoz hasonlóan hiányolja a férjeket a nők életéből, de nem csak a szüléskor. Így kérdéses, hogy mennyire lehet ennek a felelősségét csupán Törökre hárítani és nem egy komplexebb kérdésként értelmezni. Ugyancsak a nőre (jelen esetben) szereplőre helyezik a gyermek nemakarássának terhét, annak ellenére, hogy a *Nem vagy igazi!* gyermekének biológiai apja elől egy ideig titkolni kell a terhességet, majd ő maga is lemond a gyermekről. Török szövegében pont az a fajta maszkulin jelenlét hiányzik az örökbeadó és örökbefogadó nők oldaláról, amelyet Lux a bemutatott tárcájában vázol, viszont az anyaságért küzdő nő oldaláról a kritika nem hiányolja a csupán néha feltűnő férj támogató részvételét.

Bodor megközelítése nem csupán a nevelődési regényként való bemutatás szempontjából vitatható, hanem a női szerepkörök megrajzolása miatt is: az apácákat a gyermeknevelésben betöltött szerepük miatt példaként állítja a nők elé, és enyhe megvetéssel ír azokról, „akik e legszentebb rendeltetésük útjaitól vonakodnak.” (Bodor 1939) A két kritika alapján kézenfekvő következtetés lehet, hogy az *igazság* abból a legfőbb rendeltetésből adódik, mely a régi asszonyt távol tartja a férfi számára kijelölt szerepektől és az új asszony vágyaitól is, és ez nem más, mint a gyermeknevelés. Kázmér Ernő (1939) hasonlóan közelíti meg a kérdést, az igazi státust a természet által elrendelt szerep betöltőjének adja, és a meddő anyát felemeli afölé, aki „vétkezett az anya és a gyermek közötti titokzatos misztérium ellen.” (Kázmér 1939: 397) Hunyady és Bodor megközelítésétől eltérően Kázmér az írói affinitásra és írásművészetre kitérve

összegezi Török művét, a teljes kötetet, vagyis a novellákkal kiegészült egységet bírálva: az író felismerte a valóságglátás mitikus csodáját, prózája és lírája a viharzó szenvedély és a gyengéd ellágyulás között mozog (Kázmér 1939: 398). Egyéb kritikák kiemelik Török pszichológiai affinitását. Például Kárpáti Aurél *Magyar szivárvány* című munkájában (1939) hét író szövegét mutatja be, melyek közül Török az egyetlen nő, és egyben Kaffka írói vonalának közvetlen folytatása: „[í]zig-vérig nőíró [...] Bátran elfogulatlanul nyúl a legkényesebb témához is.” (Kárpáti 1939) A korabeli kritikákban kevésbé dicsérik a hasonló témaválasztásokat, hisz részleteikben eltérnek a kijelöltektől, viszont Kárpáti kiemeli, hogy a *Nem vagy igazi!* nem csak ismeretlen lélektájakat kutat fel, de biztos formaérzékkel teszi azt. A kaffkai írásmód egyéb értelmező szövegekben is megjelenik, ám más-más szempontokból: Török önmagát kegyetlenebbül leplezi le, de az élettárs hatását is nyomatékosítja (Szabolcsi szerk. 1978: 549). A korábbiakban prózája szempontjából hangsúlyozták annak líraiságát, az irodalom- és recepciótörténeti áttekintés alapján viszont a lírája lélektani regényszerűségét látjuk, csupán történet nélkül, levonva a következtetést, hogy nincs éles különbség a költészete és prózája között. Munkásságának rövid összegzésében Török elfogulatlan kritikai érzéke is megfogalmazódik, ami más szövegekben nem tematizálódik, mivel bírálói többnyire alkotásainak csak egy-egy szeletére fókuszálnak. Annak ellenére, hogy Kárpáti kritikájában és a Szabolcsi által szerkesztett irodalomtörténeti kötetben is empatikus perspektívával találkozunk a szereplőkkel és a történettel szemben egyaránt, sőt azok pozitív értékelésével is, különösen fontosnak tartom Nagy Méda (1940) írását egy vállaltan szubjektív és önreflexív női megközelítés felmutatásáért: mivel a kritikus maga is bevallja, hogy női perspektívát képvisel, emiatt kihívás számára a szakmaiság!

Nagy 1940-ben írt szövege progresszív szemléletet képvisel az anyaság és a nőiség kapcsán: nem a testi átéléstől teszi függővé ezeket a fogalmakat. Hangsúlyozza a társadalmi megítélés ellentmondásait is, hisz az *igazi* anya lehet rossz, neki joga van, jóságát nem kell bizonygatnia, míg a *nem igazi* már csak a pusztá létezésétől negatív fényben tűnik fel a társadalom szemében. Ez a gondolat Török szövegének zárlatában is érzékelhető a mostoha-megjelölés értelmezése kapcsán: a jó mostoha nem létezik, történetét még senki sem írta meg (Török S. 1938: 46). Bár (anyaként) Nagy sem fogadja el teljesen a gyermekéről lemondó nő döntését, viszont nála ez nem nyomatékos olyannyira, mint Hunyady szövegében. Hunyadyval szemben Nagy kijelenti, „a test életfunkciója egyedül nem teremtheti meg azokat az összetevőket, amelyek anyát alakítanak a nő egyszerű lényéből, ide valami több kell” (Nagy 1940: 58). Nagy továbbá attól sem zárkózik el, hogy figyelembe vegye a testi és lelki funkciókon kívüli szociális szférát, mely a szövegben erőteljesebb ellenhatást gyakorol, mint az érzéki kötődés esetleges hiánya: a várandós nő férje az életszakaszát nem hajlandó egy gyermekhez igazítani.

A *Nem vagy igazi!* című mű kapcsán tehát a kritikusok számára nagyobb feladatnak minősült a nők erkölcsi megítélése a biológiai befolyásoltság miatt,

viszont ennek komplexitása teljesen elfedte az írásművészet, esztétika, műfajiság megközelítéseit, morális bírakká emelve az irodalmárokat. Ez a jelenség azonban megváltozik Lux és Erdős esetében.

Lux leányai a tanult, a színész/művész és a(z) elszegényedett) nemes közötti szerepekben helyezkednek el, és bár „belső kompozícióról, egységes meséről nincsen szó” (Sz. n. 1906a), mégis létezik egy olvasói réteg, mégpedig a feministák, akik számára rokonszenves lehet műve. Lux tudatos távolságtartásának ellenére az irodalmi diskurzus mégis kapcsolatot teremt műve és a feminizmus irányzata között. Ezek alapján a *Felsőmagyarországban* (Sz. n. 1906a) közölt szöveg is illeszkedik a nő és férfi irodalmi szintkülönbségekben való hitéhez, viszont elismeri, hogy a téma felkeltheti egy bizonyos olvasói réteg érdeklődését, sőt tovább halad és Lux Terkát az első kategória magaslatára emeli: „az író-tanítványok között, a melyek az utóbbi időben fővárosunk társadalmi életéről irtak mindenképpen az első helyen áll”.²¹

Török Sophie tehetségének és írásművészetének kritikai megközelítésére is találunk példát a korabeli recepcióban, viszont más szövegei kapcsán: Szinyeyi Ferenc (1934) *Hintz tanársegéd úr* című regényéről írja, hogy „kétségkívül egyike legkomolyabb művészi becsvággyal és gonddal megírt modern lélekrajzi regényeinknek.” (1934: 673) A szóban forgó regény szintén érzékeny és a konvencionálistól eltérő témaválasztása csupán igazi művészi volta miatt nem okoz problémát. A kritikus ezt nem tartja a legjobb döntésnek, viszont nem tagadja meg Török szuverenitását. Igazi művészi létéből következik, hogy műve nem csupán hatásvadász pornográf tartalmú szöveg – ez a perspektíva az egyik leginkább esztétikai megközelítésű Török prózáinak recepciójában.

Nyugat-nők, Nyugat-feleségek

A nőirodalom kapcsán fontos a *Nyugathoz* valamilyen formán kötődő nők viszonyának tisztázása: Borgos Anna munkásságában visszaköszön a „Nyugat-feleség”-kategória. Ennek nem kitétele a nő alkotói mivolta, csupán az a tény, hogy a *Nyugathoz* kötődő férfiak felesége vagy sem az adott nő (Gajdó 2008: 1003–1006). Ezzel szemben Menyhért Anna a Móricz-portréból idézett „Nyugat-nők” fogalmat használja – ami főként azokra az (író)nőkre vonatkozik, akik Móriczné Holics Eugénia halálós ágyánál gyűltek össze (Menyhért 2013: 153). Ebben a kontextusban a „Nyugat-nők” a folyóiratban publikáló nőkre utal, míg a „Nyugat-feleség” az ugyanitt publikáló férfiak feleségeire. Borgos Anna *Portrék a másiktól* című tanulmánykötetében (2007) Török Sophie, Harnos Ilona és Böhm Aranka, vagyis három „Nyugat-feleség” életművének elemzésére vállalkozik írófeleség mivoltuk reflektáltsága, kapcsolathálók és nemi szerepek vizsgálata által, kiemelt figyelmet szentelve az esetlegesen megmutató pszichés szorongásoknak, melyek nagyban meghatározhatják egy alkotó munkájának minőségét. Borgos kutatása rámutat – a szexualitás szempontjából

²¹ Ezt a szöveget veszi át és szintén szerzői név nélkül közli a *Magyar Nemzet* (Lásd. Sz. n. 1906b).

is problematikus – eltérő kettős mércére: a korabeli lányok neméből eredő, legszentebb rendeltetés, az anyaság ellentmondásos, hisz ők korlátozott tudásuk és tapasztalatuk hiányában kötelesek házasságba lépni, utódokat nemzeni és nevelni őket. Megjegyzem, hogy ezt a kérdést már Lux Terka is megfogalmazta a fentebb említett, *Pazarló asszonyok* című tárcájában. Ezenfelül Borgos problematizálja a 20. század eleji nőírói kategóriákat, hisz a zseni és dilettáns opciók mellett nem találkozunk a tehetséggel, és a meglévő kettő is csupán körülményektől független adottságnak minősült. A korabeli női alkotók kreativitását a kihasználatlan energiának felszínre töréseként értelmezték, és ezért hangsúlyozza Borgos az intézmények újragondolásának szükségességét mint a nemi szerepek átalakulásához vezető első lépést, ugyanis a női alkotók akár alkalmazkodtak, akár elutasították a hagyományokat, a domináns kultúra függvényében mozogtak, egy olyan neveltetési rendszerben, mely újratermeli a rendszert és passzív szerepre szánja a nőt. (Borgos 2007) Ahogyan Borgos Anna is, Török Sophie kortársai is próbát tesznek a feleségszerep hatásainak feltérképezésére, valamint az irodalmi életben való megítélésére tett befolyásának feltárására. Török Sophie-nak *Nem vagy igazi!* című műve egyike azoknak, melyek kapcsán legkevésbé említik Babits Mihályt. Egyéb tekintetben Török irodalmi jelenléte sokak számára a férj szerepe miatt problematikus, álneve áttételesen férjére utal, így az irodalmi közösség számára lehetetlen leválasztani életművét alkotó férjéről, ebből adódóan publikációs lehetőségeit többen is Babits közbenjárásának tulajdonítják. Török Sophie egyik naplójegyzéke a költőfeleség-státusz nehézségeiről számol be, jelen kontextusban nem a nőíró, hanem a feleség beszél: „Mindenki örült, Ady örült volt, Babits Mihály még titkolja bomlott agyát a külvilág előtt, de meddig? Örült minden író, Karinthy ősi [?] és közveszélyes örült, örült Kosztolányi és Mikes, örült Baumgarten – s örült írók nyomorult feleségei egymás után nyúlnak méreg és kötél után. Én meddig bírom még, ki tudja?” (Borgos 2007: 165)

Borgos kiemeli, hogy nehéz rekonstruálni a naplóbejegyzés személyes kontextusát, viszont az 1927-ben írott sorok következtetni engednek az 1925-ben és 1927-ben elkövetett írófeleség-öngyilkosságokra: Holics Eugénia és Steiner Cornélia önkéntes végzetek életükkel.²² A naplóbejegyzésből láthatóak a feleségszerep problémái, kézenfekvőbb ellentmondásai, viszont ennek a körben tetten érhető belső dinamikáját, valamint a nők egymáshoz való viszonyulását a későbbiekben részletezem, Harnos Ilona portréira alapozva.

A Török által elfoglalt hely legitimitásának alátámasztására nem alkalmas a Menyhért Anna által vázolt Törpilla-effektus (2013: 114), viszont képes az irodalom nemi szempontból való zártságának, nemi arányainak és a nők korlátozott helyzetének láttatására. Az effektus a nők versenyztetésén, a fölöttük lévő uralmon, és a terük,

²² Holics Eugénia 1905-ben házasodott össze Móricz Zsigmonddal, aki Jankának nevezte a későbbiekben. Steiner Cornélia 1903-ban ment feleségül Osvát Ernőhöz és 1927-ben mérgezte meg magát. Két évvel később meghalt lányuk, Osvát Ágnes, akinek halálos ágyánál Osvát öngyilkosságot követett el.

valamint a figyelmük megszabásán alapszik. Nevét az 1980-as években keletkezett, napjainkban is közkedvelt *Hupikék törpikék* című rajzfilmsorozat adta. Menyhért párhuzamot von a magyar irodalmi kánon alakulása, pontosabban a két nem reprezentáltságának arányai és a rajzfilmsorozat között, és a korabeli, valamint 60-as évek kritikájára és kanonizációs szándékaira hivatkozva erősíti meg Kaffka Margit Törpilla-létét a 20. század magyar irodalmában. Menyhért a Petőfi Irodalmi Múzeum üdvözlőlapjától indul, melyen a tizenöt emblematikus arcképből egy nővel sem találkozunk, és felhívja a figyelmet, hogy egy ugyanilyen, de kizárólag nők képeit ábrázoló képeslapon fel lenne tüntetve, hogy nőírók, míg jelen esetben nem hangsúlyozódik a férfi. Borgos Anna és Szilágyi Judit *Nőírók és író nők* (2011) című kötetének borítója ugyanerre az effektusra céloz azáltal, hogy a *Nyugat* 1932-es, 25 éves jubileumi híres zongorás képén kicseréli a férfiírók arcát a kor és a *Nyugat* nőíróira. Mivel Török Sophie az egyetlen nő, aki szerepel az eredeti képen, nehéz megítélni, hogy mennyire Babits által irányított az elfogadottsága és mennyire saját teljesítményéből következik az. Kaffka Margit, a *Nyugat* írónöje, nem élte meg a jubileumi ünnepséget, így nem lehet gyors következtetéseket levonni a fénykép kapcsán, viszont a korabeli recepció, publikációinak gyakorisága és kanonizáltak mondható szerepe miatt ő tekinthető a *Nyugat* és a 20. század eleji irodalmi élet Törpillájának. A jubileumi ünnepség viszont lehetőséget ad a Menyhért Anna által vázolt effektus továbbgondolására, ugyanis kritikai viszonyulások gyakran tüntetik fel Török Sophie-t Babits hírnevének haszonélvezőjeként, vagyis a jelenlétét is hozzá köthették, mely a rajzfilmsorozatban hasonlóan történik: a sokáig egyetlen női karaktert a férfi Hókuszpók teremti meg a nőkhöz társított sztereotipikus tulajdonságokon keresztül, melyek a nők irodalmi alkotásaihoz gyakran elvárásként társulnak.

A recepciótörténet szempontjából fontos kiemelni a Török Sophie és Kótzsián Katalin által szerkesztett *Költőnők antológiája, Sapphótól napjainkig* című művet,²³ pontosabban Török ehhez írt előszavát, és azt egy korábbi, 1932-es kritikája mellé állítani, hisz mindkettőben meghatározza a nőirodalommal kapcsolatos álláspontját. Bár az antológiában nem szerepel Lux Terka vagy Erdős Renée, a vizsgálat szempontjából mégis jelentőséggel bír hiányuk, hisz rámutat a nőíró álláspontjára saját nemének alkotásával és a kánonban be- (vagy be nem) töltött szerepével szemben. A kötetet mindenképp hiánypótló munkaként látja, de kritikusan viszonyul hozzá: maga sem tartja a költőnők szövegeit feltétlenül a férfiakéval egyenrangúaknak, viszont mindenképp több érdeklődésre méltóknak. Mivel az ötlet Babitstól származik, a hiánypótlás gesztusa Török részéről más értelmezést nyer: saját indíttatásból készíti el, vagy ez is egy próbálkozás a Babits-hagyaték átadására és a posztumusz kiadásokra? Mellesleg Török–Kótzsián munkájának elkészülése előtt majd egy évtizeddel jelent meg a fentebb tárgyalt magyar nőírókat bemutató olasz antológia, melynek kapcsán a magyar hiányáról már értekeztek. Életművének szempontjából

---

²³ Az antológia első kiadása 1947-ben jelent meg. (Lásd: Török–Kótzsián 2003)

Török is egyfajta középutat próbál képviselni a konzervatív és liberális/progresszív szemlélet között: az előszóban az anyaságot nevezi az igazi hivatásnak, de beszél a tudást szomjazó nőkről is. Az élettörténetből adódó feltételezés, miszerint a terhességmegszakítás miatt nem sikerült a későbbiekben ismét teherbe esnie, az igazi hivatásként kezelt anyaság megközelíthető abból a szempontból, hogy Török Sophie számára ez álmként tételeződött, viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ő maga egyszer erről (és ennek egyetlen lehetőségéről) lemondott. Már csak ezek fényében is megváltozik az anyaság megítélése, amit Babits Ildikóval való viszonya tovább bonyolít: érezheti-e anyai hivatását beteljesültnek? A két élettörténet ismeretében ez elég valószínűtlen, hisz kitagadta Ildikót az örökségből, és utolsó éveikben már nem is tartották a kapcsolatot. Harmos Ilona *Portrék kortársakról* címmel (2011) készített jellemrajzokban Török Sophie anyaságáról is a rá jellemző hangvétellel ír: lányát, Ildikót, úgy szerezte akár egy tárgyat vagy háziállatot, és csupán hiúságból kellett neki, illetve rosszul nevelte a maga köré épített hazug légkörben. Anyai csalódásának nőiségére tett lehetséges hatásait, úgy gondolom, hogy *Hintz tanársegéd úr* című műve alapján érdemesebb vizsgálni, mivel a *Nem vagy igazi!* karakterei a szexualitás intimitásába nem nyújtanak betekintést. Ez a vizsgálat azonban nem képezi jelen dolgozat tárgyát.

Visszatérve Török nőirodalommal kapcsolatos álláspontjához, az antológia előszavában Gyulai Pált is kemény kritikával illeti, pontosabban azzal magyarázza a 19. századi író nézőpontját, hogy nem ismerhetett minőségi írásokat nők tollából. Megfogalmazza, hogy a nő feladata saját neméről beszélni, valamint olyan kiemelkedően női témákról, mint az anyaság. Ezzel a gondolattal nem cáfolja Gyulai elképzelését, miszerint a nő saját neméről hivatott írni. Török korábban említett *Nők az irodalomban* című kritikájában (1932) nem csupán az öt regényt látja el rövid kommentárokkal, de nőirodalmi kérdésben is állást foglal, mégpedig Gyulai Pál megállapításainak viszonyában. Egyetért Gyulaival, aki szerint „csak a nők értik a társalgás könnyed és tárgy nélküli játékát, mely sem szenvedélyt nem kelt, sem az eszet nem fárasztja, mégis kellemes benyomást hagy maga után.” (Török S. 1932: 628) Török kiemeli ennek a gondolatnak az elavultságát, de hangsúlyozza, annak részgazságát: a nő gátlás nélküli, könnyed és apadhatatlan cselekvőképessége tudja létrehozni az egyetlen lendületű pletykazuhatagnak tűnő regényeket, továbbá azt is beismeri, hogy a nők számára mégiscsak a szórakoztató irodalom az ideálisabb. A kritika utolsó gondolataiban Gyulai ellen fordul, kifejezi szkepticizmusát arra nézvést, hogy a nők „faji” tulajdonsága lenne az alacsonyrendűség, néhány férfival versenyképes nőt említve. Ezzel szemben, az antológia bevezetőjében ismét rátér a férfi- és nőirodalom szintkülönbségeire, magyar- és világirodalmi szempontból is, valamint a más nyelvből való fordítások problematikájára, hisz nők írásait férfiak fordítják, így fordításaik a saját, azaz férfinyelvükön keresztül jutnak el a magyar olvasókhöz.

Török előszavából tehát látható, hogy maguk a nőírók gyakran ambivalensen határozzák meg saját pozíciójukat az irodalmi térben: néhány korábbi állítással, mely

főként érdeklődési körüket és temperamentumukat érintette, egyet tudnak érteni. Fontos viszont látni, hogy annak ellenére, hogy nem írják át teljesen az irodalmi diskurzust és nem próbálják felülírni a nőírás felé irányuló összes kritikát és elvárást, mégis értekeznek a témában és prioritizálják saját helyük kijelölését az irodalmi és társadalmi életben is.

Összegzés

A 19. századból hagyományozódott nőirodalom elvárt témája a későbbiekben, akár napjainkban is problematikus a megítélés és értelmezés szintjén, hisz a nőket érintő kérdések feldolgozása gyakran eltér a konvencionálistól, és társadalmi szintű dilemmákra mutat rá. Ez a folyamat megy végbe a *Leányok*, *A nagy sikoly* és *Nem vagy igazi!* című regényekben is, melyre a recepciótörténeti áttekintés világít rá a leginkább. Bár mindhárom nőíró megmaradt a Gyulai által kijelölt témáknál, azok szépírói kivitelezése vagy nem váltott ki pozitív megítélést, vagy csupán egy irányzattal összekapcsolva vált elfogadhatóvá. A 20. század első felének nőirodalmát vizsgáló kutatások számos hasonló szöveget és vonatkozó recepciót tártak fel, így a női szexualitást, házasságot, iskoláztatást és függetlenséget tárgyaló műveknek mondhatni gazdag irodalma bontakozik ki, viszont ezek továbbra is távol helyezkednek el az irodalmi kánontól.

A 20. század kritikai viszonyulása a nőirodalom kapcsán az esztétikai és írásművészeti szempontokat háttérbe szorítva a Gyulaitól hagyományozódott tematikai elvárások számonkérését és erkölcsi megítélését helyezi előtérbe. Az írók esetében az értelmiségi irányzatokkal való azonosulás vagy az azoktól való eltávolodás lehetősége kevésbé általuk irányított, mint ahogy a származásukból adódó tényezők megítélése sem. Bár sokan értekeznek az őket érintő, a 20. század elején kifejezetten fontos kérdésekről, gyakran mégsem az általuk kijelölt pozícióban helyezkednek el. A nőirodalom kritikája ezáltal gyakran társadalmi szempontok szerint ítéli meg a szépirodalmi szövegeket, míg a férfialkotók kapcsán ezek hangsúlyosabban esztétikai jellegűek. Az összehasonlító vizsgálat az életrajzi adatok szövegbeli hatásának és kutatásának relevanciája mellett érvel, viszont ez nem szolgáltat elegendő kutatási szempontot. A bemutatott következtetések által erősödni vélem hipotézisemet, miszerint a recepciótörténeti áttekintés, a 20. századi nőírók identitáskérdése és szépirodalmi szövegek társadalomtörténeti vizsgálata képes a szövegeken kívüli irodalomtörténeti és szociológiai perspektívák bővítésére az 1900-as évek első felére vonatkozóan.

Lux Terka, Erdős Renée és Török Sophie alkotómunkája során empátikus és elutasító időszakokat egyaránt megélt. Számos lap munkatársaként vagy gyakori szerzőjeként vonultak be és szerepeltek ők a köztudatban, mégis mindhárman kívül esnek a 21. század fősodorbéli irodalmi kommunikáción. Az általuk tárgyalt problémák láthatólag nem csupán szépirodalmi szövegeket inspiráltak, de a kor filozófiai és pszichoanalitikus kutatásainak is középpontjában álltak.

A három regény recepciójának mélyebb vizsgálata alapján sokrétű társadalmi korpépet vélek kibontakozni, mely egyszerre tudja irodalom- és társadalomtörténeti szempontok alapján gazdagítani a 20. század értelmezési öszképét.

Számos nőíró szépirodalmi alkotásain kívül tudatosan viszonyult publikus szerepvállalásához, akár a véleménynyilvánítás vagy a magánszféra elszigetelésének terén, de gyakran találkozunk értekező szövegekkel és kritikai viszonyulásaikkal is. Lux Terka és Török Sophie számos témában értekezett, így a szövegek (folyóiratokban létrejött viták) közös értelmezése által kialakítható egy olyan értékrend szempontú korrajz, amely további nőírók tevékenységével gazdagítható. Mivel számos nőíró esetében nem beszélhetünk tudatos társadalmi és közéleti témákkal kapcsolatos állásfoglalásról (ahogy Erdős Renée esetében sem), úgy gondolom, hogy éppen távolságtartásukban rejlik a szándékoltás, ezt viszont nem tartom akadályozó tényezőnek: számos forrással rendelkezünk különböző személyes levelezésekről, melyek támpontként szolgálhatnak a viszonyrendszerek felvázolásában. A személyes kapcsolatokon keresztül nem csak a kor társadalomtörténeti helyzete tágítható, de a nőírók kisebbségi csoportjának értékrendbeli egyezései és eltérései is feltérképezhetők.

I R O D A L O M

- (e.a.) 1939. *Magyar írók olasz antológiája*. Ujság 15/144: 6.
 (yti.) 1939. *Írók és Könyvek*. Magyarság 20/62.
 A *Nyugat folyóirat és nemzedékei* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/szazadveg-es-megujulas-40C9/uj-torekvesek-a-kolteszetben-sipos-lajos-410D/a-nyugat-folyoirat-es-nemzedekai-4116/> (2025. 02. 21.)
 Alszegehy Zsolt 1938. *Irodalomtörténet*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest.
 Anonyma 1907. *Egy hang a pazarló asszonyok köréből*. Pesti Hírlap 29/60: 35–36.
 Bánhegyi Jób 1939. *Erdős Renée = Uő: Magyar nőírók*. Szent István Társulat, Budapest. 90–113.
 Bisztray Gyula 1932. *Írók a tükör előtt*. Magyar Szemle 5: 58–67.
 Bodor Aladár 1939. *Török Sophie, Nem vagy igazi!* Magyar Nemzet 2/143: 27.
 Borgos Anna 1999. *Kapcsolódás, identitás, alkotás, Török Sophie szerepeinek lehetősége és konfliktusai*. Thalassa, Budapest. 117–135. <http://imago.mtapi.hu/archivum/991/borgos.htm> (2025. 02. 22.)
 Borgos Anna 2007. *Portrék a Másikról, Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Noran kiadó, Budapest.
 Borgos Anna – Szilágyi Judit 2011. *Nőírók és írók: irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Noran kiadó, Budapest.
 Brisits Frigyes 1923. *Erdős Renée: A nagy sikoly*. Napkelet 1/3: 265–266.
 Földvári József 2009. „Egy hazug asszony nem hazug asszony”, *Lux Terka nem Lux Terka*. = Varga Virág – Zsávolya Zoltán (szerk): *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Ráció Kiadó, Budapest. 82–88.
 Gajdó Ágnes 2008. „Nyugat-feleségek” a középpontban. Jelenkor, Pécs. 1003–1006.
 Gyáni Gábor – Kövér György 2001. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest.
 Hunyady Sándor – Kádár Erzsébet 1939. *Török Sophie, „Nem vagy igazi!”*. Nyugat 32/7: 42–46.
Írók a hálón: <http://ironok.elte.hu/> (2025. 02. 21.)
 Iszlai Zoltán 1990. *Az orgazmus történetisége. Erdős Renée: A nagy sikoly*. Élet és Irodalom 34/4: 11.

- Kádár Judit 2006. *Lelkét marcangoló, Török Sophie – két kötetben*. Magyar Narancs. https://magyarnarancs.hu/konyv/lelket_marcangolo_-_torok_sophie_-_ket_kotetben-65622 (2024. 05. 08.)
- Kádár Judit 2014. *Engedelmes lázadók*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- Kaffka Margit 1972. *Az asszony ügye*. = Uő: *Az élet útján*. Bodnár György (szerk.). Szépirodalmi, Budapest. <https://mek.oszk.hu/05400/05475/05475.htm> (2022. 04. 18.)
- Kárpáti Aurél 1939. *Magyar szivárvány*. Pesti Napló 90/148: 37–38.
- Kázmér Ernő 1939. *Irodalmi szemle: Könyvek*. Kalangya 8/8: 390–400.
- Kemenes Géfin László – Jolanta Jastrzębska 1998. *Erotika a huszadik századi magyar regényben, 1911–1947*. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona 2011. *Portrék kortársakról*. = Uő: *Burokban születtem*, Fapadoskönyv.hu, Budapest.
- Kusper Judit 2015. *Trauma és elhallgatása Török Sophie műveiben*. = Kusper Judit – Loboczký János (szerk.): *Trauma és válság a századfordulón – Irodalom, művészet, filozófia*. Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, Eger. 88–99.
- Lux Terka 1904. *Pazarló asszonyok*. Felsőmagyarország 20/236: 3.
- Lux Terka 1907a. *Ali-Bab könyve*. Pesti Hírlap 29/70: 1–2.
- Lux Terka 1907b. *Pazarló asszonyok*. Pesti Hírlap 29/53: 1–2.
- Lux Terka Babits Mihályéhoz <https://copia.oszk.hu/levelek/lux-terka-babits-mihalynehoz/> (2025. 02. 21.)
- Menyhért Anna 2013. *Női irodalmi hagyomány. Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Menyhért Anna 2016. *Egy szabad nő*. General Press Könyvkiadó, Budapest.
- Nagy Méda: *Török Sophie, Nem vagy igazi!* Napkelet, 1940. február, 57–58.
- Papp Zoltán János (szerk.) 2012. *Török Sophie naptárai, 1921–1944 I-II*. Argumentum Kiadó és Nyomda Kft, Budapest.
- Révész Sándor 2015. *Jogot vagy konyhapénzt!* Mozgó világ 41/3: 97–102.
- Sub rosa 1907. *Berlin – Budapest*. Pesti Hírlap 1907 29/255: 5.
- Sub rosa 1908. *(Pittoresque-ek) Proposíciók*. Pesti Hírlap 30/10: 8.
- Sub rosa 1908. *A szegény tanulók házának első téglája*. Pesti Hírlap 30/27: 18.
- Sz. n. 1906a. Felsőmagyarország, 22/92: 5.
- Sz. n. 1906b. *Tudomány és irodalom*. Magyar Nemzet 25/89: 9.
- Sz. n. 1906c. Ceglédi ujság 16/28.
- Sz. n. 1906d. *Irodalom és művészet*. Vasárnapi ujság 30: 492.
- Sz. n. 1924a. *Erdős Renée lelki útmutatója*. Katholikusok Lapja 1/11.
- Sz. n. 1924b. *Tiltott könyvek*. Katholikusok Lapja 1/15.
- Sz. n. 1939. *Magyar írók sorsa a liberális sajtóhatalmak kezében*. Magyarság 20/117: 5.
- Szabolcsi Miklós 1978. (szerk.) *A magyar irodalomtörténete 6*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Szécsi Noémi 2016. *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Szécsi Noémi – Géra Eleonóra 2017. *A budapesti úrinő magánélete (1914–1939)*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Szinnyei Ferenc 1934. *Török Sophie: Hintz tanársegéd úr*. Napkelet 12/11: 672–673.
- Török Sophie 1932. *Nők az irodalomban*. Nyugat 25/24: 627–630.
- Török Sophie 1938. *Nem vagy igazi!* Nyugat.
- Török Sophie 1939. *Miért lettem magyar?* Nyugat 32/9: 129–134.
- Török Sophie utolsó évei. Koháry Saroltával Borgos Anna és Kádár Judit beszélget*. Beszélő, 2004. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/torok-sophie-utolso-evei> (2024. 05. 08.)
- Török Sophie – Kótzsián Katalin 2003. *Költőnők antológiája, Sapphótól napjainkig*. Nap Kiadó, Budapest.
- Török Zsuzsa 2016. (szerk.) *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónők című írásáról*. Reciti, Budapest.
- VaySándor 1913. *Visszhangok*. Pesti Hírlap 35/159: 71–72.

- Radics Viktória 2010. *Végig a szexualitás és az orgazmus körül forgunk*. Kiss Noémi, Menyhért Anna, Radics Viktória, Bán Zoltán András, Rózsaszín szemüveg. <https://www.prae.hu/article/2978-vegig-a-szexualitas-es-az-orgazmus-korul-forgunk/> (2022. 04. 21.)
- Zsolt 1908. *Esti levél – Szegény tanulók háza* –. Pesti Hírlap 90/9: 8.

IDENTITĂȚI ȘI RECEPTĂRI: CAZUL TERKA LUX, RENÉE ERDŐS ȘI SOPHIE TÖRÖK

(Rezumat)

Încercările ultimelor decenii de a interpreta și remodela canonul istoriei literaturii maghiare au subliniat în mod accentuat marginalizarea scriitoarelor și studierea operelor lor. Cercetările susțin nevoia cunoștințelor biografice și contextuale pentru a înțelege procesele, dar nu exclud citirea și interpretarea acestor opere literare. În ciuda acestora, limitele canonului și puterea lui definitorie în istoria literară nu s-au schimbat. Aceasta este perspectiva din care explorez reacțiile mediului literar la romanele scrise de Terka Lux, Renée Erdős și Sophie Török, legându-le de construcția identităților celor trei femei scriitoare. *Leányok* (Domnișoare) de Lux Terka, *A nagy sikoly* (Marele țișt) de Renée Erdős și *Nem vagy igazi!* (Nu ești cea adevărată!) de Sophie Török sunt în mare parte interpretate din perspectiva vieții personale a celor trei femei, ceea ce a dus, de asemenea, la neglijarea abordărilor estetice și narative. În ceea ce privește cele trei romane, afilierea confesională, etnia, sexualitatea și utilizarea pseudonimelor scriitoarelor au influențat în mod explicit percepția acestora, care au avut la rândul lor un impact și asupra personalității lor.

Teme ca avortul, lipsa educației sexuale și tabuizarea corpului feminin sunt prezente și în alte romane ale celor trei scriitoare, dar apar și în diverse alte lucrări teoretice ale lor. În acest fel putem observa pe de-o parte încercările lor de a-și exprima în mod conștient opiniile și de a-și asuma responsabilitatea socială, iar de cealaltă parte, reacțiile mediului literar, influențat în mod evident de genul autoarelor. Am ales cele trei autoare tocmai pentru că sunt foarte diferite între ele: întâi de toate, fiecare se situează în poziții diferite ale spectrului opțiunii politice între liberalism și conservatorism, iar apoi, ele se deosebesc și prin modalitatea în care dau voce propriei opinii. Lux și Török tratează în mod deliberat temele menționate, însă, în vreme ce Lux încearcă să ascundă publicului detaliile vieții private, Török nu este preocupată de acest aspect. Erdős, în schimb, se distanțează de aceste discursuri, dezvăluind publicului mai multe detalii ale vieții sale private. În ciuda acestor diferențe, cele trei scriitoare se confruntă cu reacții similare din partea publicului și a mediului literar.

Cuvinte cheie: Terka Lux, Renée Erdős, Sophie Török, scriere feminină, recepție.

IDENTITIES AND RECEPTION: THE CASE OF TERKA LUX, RENÉE ERDŐS AND SOPHIE TÖRÖK

(Abstract)

The attempts of the last decades to interpret and reshape the canon of Hungarian literary history have strongly emphasized the marginalization of women writers and the study of their works. Research supports the need for biographical and contextual knowledge to understand the processes, but does not exclude the reading and interpretation of these literary works. Despite this, the limits of the canon and its defining power in literary history have not changed. This is the perspective from which I explore the reactions of the literary environment to the novels written by Terka Lux, Renée Erdős and Sophie Török, linking them to the construction of the identities of the three women writers. *Leányok* (Young Ladies)

by Lux Terka, *A nagy sikoly* (The Great Scream) by Renée Erdős and *Nem vagy igazi!* (You are not the real one!) by Sophie Török are mostly interpreted from the perspective of the three women's personal lives, which has also led to the neglect of aesthetic and narrative approaches. Regarding the three novels, the writers' religious affiliation, ethnicity, sexuality, and use of pseudonyms explicitly influenced their perception, which in turn had an impact on their personality.

Themes such as abortion, lack of sex education and the taboo of the female body are also present in other novels by the three writers, but they appear in various other theoretical works of theirs, too. In this way, we can observe on the one hand their attempts to consciously express their opinions and assume social responsibility, and on the other hand the reactions of the literary environment, obviously influenced by the gender of the authors. I chose the three authors precisely because they are very different from each other: first, each of them is located in a different position on the spectrum of political options between liberalism and conservatism, then, they also differ in the way in which they voice their own opinions. Lux and Török deal with the mentioned themes in a deliberate manner, but while Lux tries to hide the details of her private life from the public, Török is not concerned with this aspect. Erdős, on the other hand, distances herself from such take, revealing more details of her private life to the public. Despite these differences, the three writers face similar reactions from the public and the literary community.

Keywords: Terka Lux, Renée Erdős, Sophie Török, women writers, reactions.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Színház és Film Kar
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Kogălniceanu 4
alexandra.balog@ubbcluj.ro